

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Sarah Bouirabdane

Eestlased Prantsuse Maroko protektoraadis aastatel 1923–1956

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Karin Veski, PhD

Prof. emer. Rein Taagepera

Tartu 2026

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Ajalooline taust	7
1.1 Prantsuse Maroko ajalooline kontekst 1912–1956	7
1.2 Eurooplaste ümberasumine Prantsuse Marokosse	9
1.3 Eesti ja Maroko kontaktid	10
2. Eestlaste väljaränne Marokosse	13
2.1 Rände individuaalsed motiivid – tõmbe- ja tõuketegurid	13
2.1.1 Kahe maailmasõja vahelised aastad	13
2.1.2 Teise maailmasõja järgsed aastad	16
2.1.3 Rände takistused	17
3. Eesti kogukond Marokos	20
3.1 Kogukonna arvukus	20
3.2 Võtmeisikud	21
3.3 Elu- ja tööolud	22
3.4 Kohanemine võõras keskkonnas	27
3.5 Eestlus ilma organisatsioonita	30
4. Maroko eestlaste paigale jäämine ja edasiränne – paigaseosed ja turvaruumi tajumine	34
Kokkuvõte	37
Kasutatud kirjandus ja allikad	40
Summary	46
Lisad	49

Sissejuhatus

1912. aastal loodi Prantsuse ja Hispaania Maroko protektoraadid, mis kujundasid riigi poliitikat ja ühiskonda selle iseseisvumiseni 1956. aastal.¹ Protektoraadi aastatel kasvas märgatavalt nii eurooplaste sisseränne kui ka turism, mille tulemusel kujunes Maroko eurooplastele ligitõmbavaks sihtkohaks Põhja-Aafrikas.² Aastatel 1924–1938 lahkus Eestist ligikaudu 16 000 inimest, kellest enamik suundus Euroopasse, Ameerikasse ja Venemaale, samas kui väiksem osa rändas kaugematesse piirkondadesse, sealhulgas Aafrikasse.³ Teise maailmasõja sündmused kujundasid omakorda ümber eestlaste paiknemist maailmas, mille käigus suundus Eestist suur hulk põgenikke Rootsi ja teistesse lääneriikidesse. Välja- ja edasirände käigus saabus teatud arv eestlasi Marokosse, kes moodustasid Prantsuse Marokos oma kogukonna.⁴ Esimese eestlane saabus Marokosse alaliselt elama 1923. aastal.⁵ Hispaania Marokosse eestlasi teadaolevalt ei asunud, mistõttu keskendub käesolev uurimus Prantsuse Maroko protektoraadi alale (edaspidi Prantsuse Maroko või Maroko) aastatel 1923–1956.

Tegu on väliseestluse suhteliselt vähe uuritud piirkonnaga, mis tuleneb eeskätt kogukonna väiksusest. Käesolev töö uurib Marokos elanud eestlaste ümberasumise põhjuseid, tegevusvaldkondi, kohanemist ning lahkumist mõjutavaid tegureid. Analüüs põhineb peamiselt individuaalsetel näidetel, mida allikatest oli võimalik leida. Täpsemalt otsitakse vastuseid järgnevatele küsimustele:

1. Millised tegurid kujundasid eestlaste rändeotsuseid Marokosse?
2. Kui suur oli Maroko eestlaste kogukond ning kuidas mõjutas sealne elu nende elu- ja töötingimusi, identiteeti ning kohanemist?

¹ Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika 1900–1918 ning kontaktid Eestiga. Tartu: Tartu Ülikool, 1992, lk 155; Yacono, X. Histoire de la colonisation française. Paris: Presses universitaires de France, 1994, lk 115.

² Hunter, R. F. Promoting Empire: The Hachette Tourist in French Morocco 1919–36. – Middle Eastern Studies 2007, nr 4 (43), lk 579–581.

³ Jürgenson, A. Vabatahtlikud Immigrandid versus pagulased. Vastuoludest eestlaskonnas seas Argentinas pärast II maailmasõda. – Acta Historica Tallinnensia 2011, nr 17, lk 125.

⁴ Raag, R. Eestlane väljaspool Eestit. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1999, lk 73.

⁵ Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika, 1918–1945 ning kontaktid Eestiga. II. Tartu: Tartu Ülikool, 1990, lk 109.

3. Kuidas mõjutasid turvaruumi tajumine ja paigaseosed eestlaste otsuseid Marokos kohapeale jäämisel ja lahkumisel?

Väliseesti kogukondi on varasemalt põhjalikult uuritud. Väliseestluse ja väliseestlaste temaatikat on laiemalt käsitlenud Hill Kulu⁶ ja Raimo Raag.⁷ Eestlaste Teise maailmasõja järgsest rändest, kogukondade kujunemisest ning põgenike ja pagulase mõisteprobleemidest on kirjutanud Kaja Kumer-Haukanõmm.⁸ Kaugemates piirkondade paiknenud väliseesti kogukondi on uuritud suuresti riigipõhiselt: Rauno Juntson on käsitlenud Lõuna-Aafrika eestlasi kahe maailmasõja vahelisel perioodil,⁹ Aivar Jürgenson Siberi ja Argentiina eestlasi¹⁰ ning Sander Jürisson Brasiilia eestlasi.¹¹ Põhja-Aafrika piirkond on seevastu vähe uuritud ning senine uurimistöö on keskendunud peamiselt Esimese ja Teise maailmasõja vahelisele perioodile. Eesti ja Aafrika suhteid on põhjalikult käsitlenud Olaf-Mihkel Klaassen, kes on lähemalt uurinud ka Eesti ja Maroko vahelisi diplomaatilisi ning kaubanduslikke kontakte. Oma doktoritöös annab ta põgusa ülevaate Marokos elanud eestlastest kahe maailmasõja vahelisel perioodil, tuues esile üksikuid isikuid ning avades lühidalt nende rände põhjusi ja tegevusvaldkondi.¹² Käesolev töö täiendab Klaasseni uurimust, käsitledes neid teemasid süvendatumalt. Analüüsitakse isikupõhiselt eestlaste tegevusalasid, rände motiive ja kohanemistingimusi Marokos ning laiendatakse uurimisfookust Teise maailmasõja järgsele perioodile.

Marokos elanud eestlaste kohta on ilmunud ka üksikuid isikuloolisi uurimusi. Rando Paurson on uurinud lähemalt Rudolf Peetsi konsulaartegevust.¹³ Temast on samuti kirjanutanud Heli

⁶ Kulu, H. Eestlased maailmas: ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.

⁷ Raag, R. Eestlane väljaspool Eestit. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1999.

⁸ Kumer-Haukanõmm, K. Teise maailmasõja aegne eestlaste sundmigratsioon läände. – *Acta Historica Tallinnensia* 2011, nr 17, lk 95–109; Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

⁹ Juntson R. Eestlased Lõuna-Aafrika Unioonis sõdadevahelisel perioodil. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2021.

¹⁰ Jürgenson, A. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, 2003; Jürgenson, A. Ladina rahva seas: Argentina ja sealsed eestlased. Tallinn: Argo, 2011.

¹¹ Jürisson, S. Eestlased Brasiilias: ränne ja kohanemine. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2012.

¹² Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika 1900–1918 ning kontaktid Eestiga. Tartu: Tartu Ülikool, 1992; Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika, 1918–1945 ning kontaktid Eestiga. II. Tartu: Tartu Ülikool, 1990; Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko. – *Kleio Ajaloo ajakiri* 1992, nr. 5/6, lk 45–48; Klaassen, O.-M. Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas [1-2]. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.

¹³ Paurson, R. Rudolf Peets – Eesti aukonsul Marokos. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2000.

Rahkema.¹⁴ Kristjan Konsap on käsitlenud Marokos Prantsuse Vöörleegionis teeninud eestlasi.¹⁵ Karl Asti tegevust Marokos on uurinud Priit Saar¹⁶ ning tema loomingulisest ja poliitilisest tegevusest on laiemalt kirjutanud Janika Kronberg.¹⁷ Eduard Wiiralti kunstireisi Marokosse on aga lähemalt käsitlenud Katrin Alekand.¹⁸ Maroko ajaloolise tausta avamiseks on kasutatud peamiselt inglise- ja prantsusekeelset kirjandust. Prantsusmaa koloniaalpoliitikat ja -ajalugu on käsitlenud prantsuse ajaloolane Xavier Yacono.¹⁹ Põhja-Aafrika, sealhulgas Maroko ajalugu on põhjalikult uurinud ka Yale'i Ülikooli ajaloo professor Jonathan Wyrzten²⁰ ning California Davise Ülikooli ajaloo professor Susan Gilson Miller.²¹

Töö allikalisest baasist moodustab olulise osa perioodika, mille analüüsimiseks on kasutatud allikakriitilist meetodit. Kasutatud on kaasajal ning hiljem ilmunud artikleid nii Kodu-Eesti kui ka Välis-Eesti ajalehtedes ja ajakirjades. Kahe maailmasõja vahelisel perioodil olid peamiseks väljaanneteks Tallinnas ilmunud Välis-Eesti Almanak (hiljem Välis-Eesti), Päevaleht, Esmaspäev, Rahvaleht ja Huvitav Žurnaal. Okupeeritud Eesti ajakirjandus Maroko väliseestlasteni ei jõudnud, mistõttu kujunesid peamiseks allikateks väliseesti väljaanded nagu Meie Tee (New York), Vaba Eesti Sõna (New York), Meie Elu (Toronto), Stockholm-Tidningen Eestlastele (Stockholm), Eesti Hääl (London) ja Vaba Eestlane (Toronto). Need annavad sisendit Marokos elanud eestlaste eluolust, töö- ja elukeskkonnast ning kohanemisest. Artiklite autoriteks olid sageli Marokos elanud või piirkonda külastanud eestlased. Osa nendest artiklitest pole varasemat kajastust leidnud. Arhiiviallikatest on kasutatud Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolise Arhiivi (EKM EKLA), Rahvusarhiivi (RA) ning Arolsen arhiivi²² materjale. Olulise isikuloolise allikana on kasutatud Rein Taagepera 2012. aastal ilmunud memuaari „Määravad hetked,“ mis kirjeldab Maroko Teise

¹⁴ Rahkema, H. Tartu Ülikool ja Aafrika (1802–1940). Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2003.

¹⁵ Konsap, K. Eestlased Prantsuse Vöörleegionis kahe maailmasõja vahelisel perioodil. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2018.

¹⁶ Saar, P. Karl Ast ja tema tegevus Marokos aastatel 1934–35. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 1999.

¹⁷ Kronberg, J. Karl Asti ja Friedebert Tuglase reisid. Sõpradelt teateid rännuteedelt 1905–1950. Tartu, Tallinn: Go Group, 2017; Kronberg, J. Maroko-ihalus. – Tuna 2006, nr 2, lk 123–133.

¹⁸ Alekand K., Asmer, K. Eduard Wiiralti kunstireisid. Postkaardid aastatest 1922–44. Tallinn: Go Group, 2025.

¹⁹ Yacono, X. Histoire de la colonisation française. Paris: Presses universitaires de France, 1994; Yacono, X. Les étapes de la décolonisation française. Paris: Presses Universitaires de France, 1994.

²⁰ Wyrzten, J. Making Morocco: Colonial Intervention and the Politics of Identity. Ithaka: Cornell University Press, 2016.

²¹ Miller, G. S. A History of Modern Morocco. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

²² Arolseni Arhiiv (*Arolsen Archives International Center on Nazi Persecution*) tegeleb natside tagakiusamise ohvrite dokumenteerimise, uurimise ja mälestamisega. Töö autor on kasutaud selle digiarhiivi elektroonilisi materjale.

maailmasõja järgset eluolu pagulase vaatenurgast.²³ Samuti annab sealsest elust ülevaate Leonora Peetsi ilmunud novellikogu „Maroko taeva all“.²⁴ Käesoleva töö autor on saanud täiendada olemasolevat käsitlust ka Taagepera isiklike materjalide ning temaga vabas vormis läbi viidud intervjuude põhjal, mis võimaldasid mõista kaasaja konteksti ning täpsustada seni avaldamata detaile.

Töö koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis antakse ülevaade Prantsuse Maroko protektoraadi ajaloolisest taustast ja eurooplaste sisserändest. Samuti käsitletakse Eesti ja Maroko kontakte, sealhulgas eestlaste teadmisi piirkonnast, kaubanduslikke ja diplomaatilisi suhteid ning turismi. Teises peatükis analüüsitakse eestlaste väljarände tõuke- ja tõmbetegureid ning rännet takistanud asjaolusid. Teoreetilise raamistikuna kasutatakse Everett S. Lee rändeteooriat²⁵ ning Aivar Jürgensoni käsitlust rändeteooriatest.²⁶ Peatükk jaguneb Esimese ja Teise maailmasõja vaheliseks ning Teise maailmasõja järgseks perioodiks, mis võimaldab võrrelda rändemotiive laiemas poliitilises ja sotsiaalses kontekstis. Kolmas peatükk keskendub Maroko eestlaste kogukonnale: selle arvukusele, võtmeisikutele, töö- ja elutingimustele, kohanemisele ning eestluse avaldumisvormidele. Viimases peatükis analüüsitakse eestlaste otsuseid Marokosse püsima jäämisel ja edasirändel, kasutades analüütiliste mõistetena turvaruumi ja paigaseose kontseptsioone.²⁷ Need aitavad mõtestada Eestist lahkunute edasisi rändeid Aafrikast Euroopasse ja Põhja-Ameerikasse.

²³ Taagepera, R. Määravad hetked: mälestusi aastani 1960. Tartu: Ilmamaa, 2012.

²⁴ Peets, L. Maroko taeva all. Peets, R. (eessõna), Taagepera, R. (järelsõna), Tallinn : Olion, 1997.

²⁵ Lee, S. E. A Theory of Migration. – Demography 1966, nr 1 (3), lk 47–57.

²⁶ Jürgenson A. Vabatahtliku ja sunniviisilise migratsiooni dihhotoomiast migratsiooni makro- ning mikroteooriate taustal. – Acta Historica Tallinnensia 2008, nr 13, lk 92–117.

²⁷ Ibid, lk 111.

1. Ajalooline taust

1.1 Prantsuse Maroko ajalooline kontekst 1912–1956

Marokot ümbritseb läänes Atlandi ookean, põhjas Vahemeri ning sisemaal tasandikud, Atlase ja Rifi mäestikud ja Sahara kõrb. Oma soodsa geograafilise asukoha ja rikkalike maavaradega oli Maroko strateegiliselt huvipakkuv mitmele Euroopa suurriigile.²⁸ 19. sajandi lõpuks oli Maroko üks väheseid Põhja-Aafrika riike, mis oli suutnud säilitada formaalse territooriumi sõltumatuse, erinevalt Alžeerias ja Tuneesias,²⁹ mis olid juba Prantsusmaa kontrolli all. Samas süvenesid Marokos kriisid, mida Euroopa suurriigid kasutasid ära oma mõjuvõimu laiendamiseks.³⁰

1912. aastal sõlmitud Fezi leping pani aluse Prantsusmaa ja Hispaania protektoraatidele. Suurem osa riigi territooriumist läks Prantsusmaa kontrolli alla, Hispaaniale jäi põhjarannik ning põhjas asuv Tanger määrati rahvusvaheliseks tsooniks.³¹ Kuigi sultan oli riigi ametlik juht, teostas kontrolli riigi otsustavate ja puudutavate küsimuste, näiteks kohaliku halduse, kohtupidamise jms üle prantsuse pearesident, kes kujunes Prantsuse protektoraadi kõrgeimaks võimukandjaks. Samuti kohustus pearesident kaitsma sultani trooni ja autoriteeti ning tagama islami säilitamist. Sultanivalitsus ehk šariif säilitas oma trooni ja võimu, mille aluseks olid pearesidendi kinnitatud dekreedid.³² Protektoraadirežiimi kehtestamisega Marokos laiendas Prantsusmaa oma koloniaalmõju Põhja-Aafrikas.

Enne Teist maailmasõda oli Prantsuse mõju juurdunud pea kõigis eluvaldkondades. Linnades toimus kultuuriline segunemine ja koloniaalvõimuga kohanemine: igapäevases kõnepruugis võeti kasutusele prantsusekeelsed laensõnad, majapidamistes eristati Euroopa stiilis ja traditsioonilisi Maroko tube ning meditsiinikeskused koondusid peamiselt suurlinnadesse, mida haldasid

²⁸ Osman, A. Le Sahara Occidental, mythes et réalités. – *Studia Diplomatica* 1980, nr 1/2 (33), lk 190.

²⁹ 1830. aastal sisenesis prantslased Alžeeriasse, mille järel lõppes kolm sajandit kestnud Ottomanide võim. 1881. aastal kehtestati Tuneesias Prantsusmaa protektoraat.

³⁰ 1905–1906. aastatel tabas Marokot välispoliitiline kriis, mille põhjustas Saksamaa vastuseis Prantsusmaa reformiplaanidele. Selle tulemusena kutsuti 1906. aastal kokku Algecirase konverents. 1907. aastal toimus Marokos riigipööre, mille käigus sultan kukutati; sellele järgnes kodusõda ning troonile tõusis uus sultan. 1911. aastal puhkesid Marokos taas ülestõusud, mis olid seotud Prantsusmaalt võetud laenuga ning viisid uue Saksamaa ja Prantsusmaa vahelise Maroko kriisini 1911. aastal; Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika 1900–1918, lk 152–155.

³¹ Miller, G. S. A History of Modern Morocco, lk 88; Eickelman, D. Morocco: History and politics. – *New Encyclopedia of Africa*. Volume 3. Middleton, J. (peatoim.) Detroit: Gale, Cengage Learning, 2008, lk 598–599.

³² Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika, 1918–1945, lk 105; Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika 1900–1918, lk 153–154.

enamjaolt prantslased.³³ Esimese maailmasõja järel otsustasid prantsuse võimud arendada Marokos turismitööstust. Selleks ehitati välja ulatuslik hotellide ja raudteede võrgustik. Maroko kujunes atraktiivseks puhkekohaks, mille tulemusel suurenes Euroopa turistide osakaal. Lisaks puhkamisele sai eurooplane Marokos tutvuda ka võõramaise looduse, rahva ja kultuuriga. Küll aga oli turismireis suur väljaminek, mida said endale esialgu lubada vaid privilegeeritumad.³⁴

Haridussüsteem peegeldas selgelt Maroko ühiskondlikku jaotust. Euroopa ja maroko õpilased õppisid eraldi koolides ning marokolasi eristati ka omavahel – juutidele, berberitele³⁵ ja araablasele kehtisid erinevad haridussüsteemid.³⁶ Samal ajal püüdis koloniaalvõim Maroko ühiskonda administratiivselt ja kultuuriliselt eristada. 1930. aastal kehtestatud Berberi dekreet tunnustas berberite kombeid ning kehtestas berberikeelsetes piirkondades šariaadiseadustest erineva õigussüsteemi.³⁷ Vastupidiselt Prantsuse võimude ootustele tugevdas berberite ja araablase eristamine ühtsustunnet ning süvendas iseseisvuspüüdlusi Maroko ühiskonnas.³⁸ 1937. aastal keelas pearesident uute parteide loomise, püüdes piirata populaarsust koguvat rahvuslikku liikumist.³⁹ Teise maailmasõja ajal sagesid Põhja-Aafrikas poliitilised vastasseisud Prantsuse koloniaalvõimudega. Nii Marokos kui ka Alžeerias tõusid esile rahvuslikud liikumised, mis nõudsid suuremat autonoomiat, võrdsust ja poliitilisi õigusi.⁴⁰ Protestimeeleolude vaigistamiseks kõrvaldasid Prantsuse võimud 1953. aastal sultan Mohammed V [1927–1961] troonilt. See aga suurendas poliitilist pinget, rahvusvahelist tähelepanu ja solidaarsust tagandatud sultani ümber.⁴¹ Maroko iseseisvuspüüdlustele andis täiendava tõuke 1954. aastal puhkenud Alžeeria vabadussõda.⁴² Need sündmused viisid Prantsusmaa järeleandmisteni. Endine sultan naasis

³³ Miller, S. G. A History of Modern Morocco, lk 138–140.

³⁴ Hunter, R. F. Promoting Empire, lk 578–581.

³⁵ Berberid on Maroko põlisrahvas, kes asustas Põhja-Aafrikat juba enne araablase saabumist 7. sajandil ning kes elab peamiselt Rif, Kõrg- ja Kesk-Atlase mäestikes. Kuigi berbereid ja araablasi eristavad eelkõige keel ja kultuur, on paljud berberid on omaks võtnud arabia keele. Mõlemad moodustavad osa Maroko rahvast, mistõttu võivad identiteedilt nende kuuluvused kattuda. E Eickelamn, D. Morocco: Society and cultures. – New Encyclopedia of Africa. Volume 3. Middleton, J. (peatoim.) Detroit: Gale, Cengage Learning, 2008, lk 596.

³⁶ Miller, S. G. A History of Modern Morocco, lk 99–100.

³⁷ Yacono, X. Histoire de la colonisation française, lk 97.

³⁸ Yacono, X. Les étapes de la décolonisation française, lk 73–78.

³⁹ Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika, 1918–1945, lk 110.

⁴⁰ Yacono, X. Les étapes de la décolonisation française, lk 56.

⁴¹ Yacono, X. Histoire de la colonisation française, lk 114.

⁴² Yacono, X. Les étapes de la décolonisation française, lk 73–78.

troonile ning 2. märtsil 1956 sõlmitud konventsiooniga kaotati protektoraadirežiim ning tunnustati Maroko iseseisvaks.⁴³

1.2 Eurooplaste ümberasumine Prantsuse Marokosse

Prantsusmaa huvid Marokos olid paljuski majanduslikud. Protektoraadi loomine võimaldas Prantsusmaal eeskätt Maroko põllumajandusest majanduslikke ressursse koguda ja taristut arendada. Majanduslike huvide elluviimiseks saabusid Marokosse prantsuse kolonistid (prantsuse keeles *colons*), kellele protektoraadivalitsus sundvõõrandas kohalikku maad teraviljakasvatuseks.⁴⁴ Prantslased tajusid Marokot eelkõige võimaluste maana, kus protektoraadi tingimustes kaasnes sageli kõrgem sotsiaalne staatus ja laiemad majanduslikud võimalused kui kodumaal.⁴⁵ Lisaks prantslastele asus Marokosse elama üha rohkem eurooplasi, sh itaallasi, kreeklasi, hispaanlasi. 1931. aastal elas Marokos ligikaudu 162 000 eurooplast, kellest 60% olid prantslased.⁴⁶ Eurooplaste rände põhjused olid eeskätt majanduslikud. Suurem osa sisserändajatest saabus tööd ja paremat elujärge otsima.⁴⁷ Nende hulgas oli nii oskustöölisi, kes panustasid taristu rajamisse, kui ka kõrgemalt kvalifitseeritud spetsialiste – arste, juriste ja arhitekte.⁴⁸

Eurooplaste sisseränne aitas kaasa koloniaalvõimu toimimisele, kujundades ümber ühiskondlikku ja majanduslikku struktuuri ning linnaruumi. Vahemereäärsetest riikidest Marokosse saabunute jaoks olid eluviis, kombed ja toidud sarnased. Valdavalt kristlikest riikidest, linnastunud ja modernsest keskkonnast saabunud eurooplastes kujunes Maroko ühiskonnas elades sotsiaalne üleolekutunne kohalike elanike suhtes, mis kinnistas koloniaalühiskonnale iseloomulikku sotsiaalset hierarhiat. Linnadesse koondunud ja seal töötavad eurooplased edendasid Prantsusmaa majanduslikke huve, kujundades ümber linnaruumi.⁴⁹ Linnastumise käigus tekkisid suuremates linnades eraldi eurooplaste linnaosad, samal ajal kui linnakeskused muutusid majanduslikult üha aktiivsemateks. Eriti silmapaistev oli Casablanca areng, kus rajati lai raudteede võrgustik,

⁴³ Miller, S. G. A History of Modern Morocco, lk 159–162.

⁴⁴ Maghraoui, D. Revisiting the Colonial Past in Morocco. Oxford: Taylor & Francis Group, 2013, lk 78.

⁴⁵ Yacono, X. Les étapes de la décolonisation française, lk 18.

⁴⁶ Miller, G. S. A History of Modern Morocco, lk 111–112.

⁴⁷ Yacono, X. Les étapes de la décolonisation française, lk 18.

⁴⁸ Miller, G. S. A History of Modern Morocco, lk 111–112.

⁴⁹ Ibid, lk 111–114.

telegraafiliinid ja kaasaegne sadam.⁵⁰ See omakorda suurendas marokolaste sisemigratsiooni maalt linnadesse.⁵¹

1930. aastate algul jõudsid ülemaailmse majanduskriisi mõjud ka Marokosse, mis omakorda pidurdas eurooplaste sisserännet. Töötuse kasvu järel karmistusid Prantsusmaale ja selle asumaadesse sisserände tingimused.⁵² Seni oli Marokosse elama asumiseks vaja esitada Prantsuse protektoraadi valitsuse vastavale osakonnale (*Service de l'Administration Générale du Travail et de l'Assistance*) palve, milles oli välja toodud asumise põhjus. Selle juurde tuli lisada Prantsuse saatkonnas kinnitatud prantsuskeelne ärakiri diplomist (selle olemasolu korral), tunnistusest, et isik pole kohtualune, ning rahvustunnistusest.⁵³ 1931. aastal vastu võetud migratsiooniseadusega väljastas protektoraadivalitsus Prantsuse Marokosse sissesõidulube aga ainult vabakutselistele või neile, kellel oli esitada tööandja poolt kinnitatud tööleping.⁵⁴ Tööluba anti juhul, kui Prantsusmaal puudus kvalifitseeritud tööjõud vastavale tööalale. Sissesõiduloata riiki asunud isikuid võidi karistada vangla või rahatrahviga.⁵⁵ Need piirangud muutsid ka eestlaste jaoks Marokosse sisenemise varasemast keerulisemaks.

1.3 Eesti ja Maroko kontaktid

Välisriiki rändamise eelduseks on vajalikud varasemad teadmised sihtriigist, mis loovad ettekujutuse kohapealsest kultuurist, elutingimustest ning majanduslikest ja poliitilistest oludest. Eestlaste esimesed teadmised Marokost pärinevad 19. sajandist eeskätt ajakirjanduse ja geograafiaõpikute vahendusel.⁵⁶ Sajandi lõpus hakkasid Eestis Maroko kohta ilmuma tõlketööd

⁵⁰ Yacono, X. Histoire de la colonisation française, lk 78–80.

⁵¹ Maghraoui, D. Revisiting the Colonial Past in Morocco, lk 106.

⁵² Miller, G. S. A History of Modern Morocco, lk 111–112, 140.

⁵³ Peets, R. Elu Põhja-Aafrikas ja sealsed eestlased. – Välis-Eesti Almanak 1932, nr 9, lk 5–6.

⁵⁴ Peets, R. Elutingimused Marokos. – Välis-Eesti Almanak 1932, nr 10, lk 15.

⁵⁵ Välis-Eesti kongress. Organiseeritud Välis-Eesti: album I. Riisna, E. (toim.). Tallinn: Vaba Maa, 1934, lk 119.

⁵⁶ Geograafiaõpikutes leidis laiemat teavet Põhja-Aafrika riikide looduse ja asendi kohta. Berend Gildenmanni 1849. aasta õpikus esines Maroko „Perberi maa“ nime all, Carl Robert Jakobson kasutas aga 1868. aastal nimetust „Berbeeria riigid“. Sajandi keskpaigas kajastasid Eesti ajalehed lugejatele esimesi põhjalikemaid teateid Maroko poliitilistest sündmustest. Perno Postimehes avaldas Johann Voldemar Jannsen artikleid Maroko kohta. 1857. aastal kirjutas ta Maroko juudi kogukonnast ning 1860. aastal Hispaania-Maroko sõja (1859–1860) oludest, jagades oma poolehoidu kristlikele hispaanlastele. 1888. aastal ilmus Eesti Postimehes samuti ülevaade Maroko oludest; Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko. – Kleio Ajaloo ajakiri 1992, nr. 5/6, lk 45.

välisautorite reisikirjadest, ent eestlaste teadmised piirkonnast piirdusid siiski väga üksikute tekstidega.⁵⁷ 20. sajandi alguses pälvis Maroko järjest enam rahvusvahelist tähelepanu ning sellega tõusis ka eestlaste huvi selle riigi ajaloo ja kultuuri vastu. Nn Maroko kriisi sündmusi kajastasid ajalehed Postimees ja Päevaleht. Samuti asusid 20. sajandi algul Marokot külastama esimesed teadaolevad eestlased, kes avaldasid ajalehes oma sealseid kogemusi.⁵⁸

Eesti Vabariigi aastatel kujunesid esimesed majanduslikud kontaktid Eesti ja Maroko vahel. Eesti-Maroko kaubandussidemed said alguse 1920. aastal, kui Eesti eksportis Marokosse metsamaterjali.⁵⁹ Esimesed Maroko kaubad jõudsid Eestisse 1924. aastal.⁶⁰ Regulaarne kaubavahetus algas 1929. aastal ning kestis 1939. aastani.⁶¹ Eesti ja Maroko kaubavahetus meelitas piirkonda eestlasi. Sel põhjusel külastasid Marokot eesti ärimehed Alfred Kalm, välisministeeriumi endine ametnik Karl Sepp ning firma „Puhk ja pojad“ juhid Joakim, Voldemar, Eduard ja Evald Puhk.⁶² Lisaks ettevõtjatele käisid Marokos huvireisil eesti kultuuritegelased. Nende seas viibisid Marokos lühiajaliselt kirjanik Friedebert Tuglas (1928)⁶³ ning kirjanik Aino Kallas (1930),⁶⁴ kelle reisikirjelduste ja teoste vahendusel jõudsid teadmised Maroko poliitilistest

⁵⁷ 1895. aastal avaldas kogumik „Laiast ilmast“ eestikeelde tõlgitud saksa autori reisikirja Maroko eluolust. 1906. aastal avaldas ajaleht Koit tõlketöö Maroko kohta; Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko, lk 45.

⁵⁸ 1903. aastal ilmus ajalehes Olevik Tangeris viibinud eestlase sulest pseudonüümi A.-O. all ülevaatlük kirjutis Maroko maast ja rahvast. Tegu on teadaolevalt esimese Marokos viibinud eestlasega. Päevalehes jagas muljeid ka poliitik ja kirjanik Karl Ast-Rumor, kes külastas 1912. aastal Tangeri sadamat; Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika 1900–1918, lk 154.

⁵⁹ Riigi Statistika Keskbüroo andmetel väljus esimene Tallinna sadamast Marokosse suundunud Eesti laev siiski 1923. aastal. Kuna Riigi Statistika Keskbüroo alustas järjepidevat tegevust alles 1921. aasta oktoobris, puudub varasema perioodi kohta ametlik statistiline dokumentatsioon. Seetõttu pärinevad andmed varasemate kaubandussuhete kohta peamiselt ajaloolase Olaf-Mihkel Klaassen põhjalikest uurimustest; Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko, lk 45; Tallinna sadamast väljaläinud laewad oktoobri kuul 1923. – Eesti Statistika kuukiri. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo 1923, nr 21, lk 24.

⁶⁰ Rumor, Karl. Kiirkirjad reisilt. – Päevaleht, 30.06.1912, lk 5; Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko, lk 45.

⁶¹ Eestist eksporditi Marokosse peamiselt metsamaterjali (trükipaber, lauad) ja toiduaineid (juust, või, konservid, kompekid). Maroko eksportkaupadeks olid aga peamiselt merihein, puuviljad ja vürtsid; Klaassen, O.-M. Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas [2], lk 266–267.

⁶² Ibid.

⁶³ 1930. aastal avaldas Noor-Eesti kirjastus tema teose „Teekond Põhja-Aafrika III. Maroko,“ milles Tuglas kirjutas oma reisi kogemustest ja Maroko ajaloost. Sellest avaldati lühendatud versioon 1956. aastal kolmeköitelises kogumikus „Reisikirjad,“ milles kajastub ka tema teekond Hispaanias, Tuneesias ja Alžeerias. Samuti ilmus 1938. ja 1939. aastal Päevalehes kirjeid Tuglase muljetest Marokos.

⁶⁴ 1932. aastal ilmus Aino Kallasel Marokost eestikeelne luuleline teos „Maroko võlus,“ milles ta jutustab oma reisi kogemusi ja kokkupuuteid kohalikega. Algupärane tekst ilmus 1931. aastal soome keeles.

ja kultuurilistest oludest laiemalt eesti rahva teadmisse. Küll aga oli Marokosse reisimine rahaliselt kulukas, mistõttu oli ka eesti reisijate arv väike.⁶⁵

Marokos tegutses 1933.–1940. aastatel Eesti aukonsulaat Marrakechis, mis pani aluse Eesti ja Maroko diplomaatilistele suhetele. Aukonsulaadi rajamine ei möödunud raskusteta. Välisministeeriumi soov rajada esindus Maroko sadamalinna Casablancasse ebaõnnestus, kuna sobivat aukonsuli kandidaati ei leitud. Eesti saadik Prantsusmaal Karl Robert Pusta ja Prantsuse sõjaväe eruintendandi Louis Guibert'i soovitusel kinnitas 13. septembril 1932 Eesti Vabariigi välisminister Mihkel Pung Eesti Vabariigi aukonsuliks Marrakechis Rudolf Peetsi Prantsuse protektoraadi piires.⁶⁶ Niisiis kujunes Eesti-Maroko suhete diplomaatiliseks keskuseks Casablanca asemel Marrakech. Rudolf Peetsi ülesanded aukonsulina tuginesid suuresti administratiivsetel toimingutel. Aukonsuli kõige olulisemad ülesanded olid Eesti kodanike abistamine ning huvide ja õiguste kaitsmine, majandusinfo kogumine ja edastamine ning kaubanduse edendamine.⁶⁷ Nõukogude okupatsiooniga aga lõppes Eesti Välisministeeriumi ja teiste välisesinduste tegevus.⁶⁸ Selle tulemusel sulges uksed Eesti saatkond Pariisis, mistõttu lõppes ka Rudolf Peetsi ametiaeg aukonsulina ning katkesid diplomaatilised sidemed Eesti ja Maroko vahel.⁶⁹

⁶⁵ Klaassen, O.-M. Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas [1], lk 104.

⁶⁶ Klaassen, O.-M. Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas [2], lk 261–264.

⁶⁷ Paurson, R. Rudolf Peets – Eesti aukonsul Marokos, lk 22–27. Rudolf Peetsi konsulaartegevusest saab lähemalt lugeda Paursoni töös; Ibid.

⁶⁸ Klaassen, O.-M. Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas [1], lk 70.

⁶⁹ Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko, lk 45–48.

2. Eestlaste väljaränne Marokosse

Ränne on üksikisiku või grupi elukoha ümberasumine ühest lähtepaigast teise sihtkohta.⁷⁰ Elukoha vahetus eeldab teatud vajadust või motiivi, mis võib üksikisiku tasandil oluliselt erineda. Eestlaste väljarännet Marokosse Prantsuse protektoraadi perioodil saab tinglikult jagada kaheks:

1. Kahe maailmasõja vaheline periood (1920.–1930. aastad)
2. Teise maailmasõja järgne periood (1940.–1950. aastad)

Perioode eristavad eeskätt rände motiivid. Kui maailmasõdade vahelisel ajal oli ränne valdavalt vabatahtlik ning ajendatud majanduslikest ja isiklikest kaalutlustest, siis Teise maailmasõja- ja okupatsiooniaastatel muutus ränne suuresti poliitilistest oludest tingitud sundümberasumiseks. Eestlaste ränne Marokosse toimus individuaalselt, rände motiivid olid mitmekesised ning uuritav rühm arvuliselt väike, mistõttu ühtset rändemustrit ei kujunenud.

2.1 Rände individuaalsed motiivid – tõmbe- ja tõuketegurid

Rände põhjuste analüüs põhineb Everett S. Lee tõmbe- ja tõuketegurite teoorial. Teooria keskendub teguritele, mis ühelt poolt tõukavad inimesi lähteriigist lahkuma ning teiselt poolt tõmbavad neid sihtriiki. Peamiste rännet mõjutavate teguritena toob Lee esile lähte- ja sihtriigi tingimused, rände käigus esinevad takistused ning rändaja individuaalsed omadused. Positiivsete ja negatiivsete tegurite koosmõju kujundab rändeotsuse.⁷¹ Kuigi teooria rõhutab eeskätt majanduslike tegureid, ega käsitle kõiki ümberasumise põhjuseid, võimaldab Lee käsitus struktureerida Maroko eestlaste rännet takistanud kui ka soodustanud tõmbe- ja tõuketegureid kahe maailmasõja vahelisel ning Teise maailmasõja järgsel perioodil. Samuti võimaldab Lee paindlik käsitus analüüsida eestlaste rännet Marokosse konkreetsete juhtumite põhjal.

2.1.1 Kahe maailmasõja vahelised aastad

Kahe maailmasõja vahelisel perioodil olid Maroko eestlaste tõuke- ja tõmbetegurid küllaltki mitmekesised. Kõikide uuritavate isikute rände põhjusi pole käesolevatöö raames autor suutnud

⁷⁰ Jürgenson A. Vabatahtliku ja sunniviisilise migratsiooni dihhotoomiast migratsiooni makro- ning mikroteooriate taustal, lk 96.

⁷¹ Lee, S. E. A Theory of Migration, lk 49–53.

tuvastada, mistõttu on siin välja toodud kõige enam esilekerkinud tegurid. Prantsuse Maroko peamiste tõmbeteguritena saab välja tuua soodsa kliima, majanduslikud võimalused ning uue keskkonna. Eesti peamisteks tõuketeguriteks olid majanduslikud raskused, ebasoodne kliima ning poliitiline surve.

Maroko mägede ja mere vaheline soe ja kuiv kliima meelitas piirkonda üha rohkem eestlasi, kes Eesti niiske ja külma ilma tõttu sinna tervist parandama asusid.⁷² Rännet mõjutas ka ulatuslik koloniaaloludes soodustatud välistööjõu sissetoomine, pakkudes eeskätt Euroopa päritolu isikutele, sh eestlastele, soodsaid töövõimalusi oma erialal.⁷³ Maroko kujunes ligitõmbavaks sihtkohaks, kus lisaks tervise ravimisele pakkus riik võimalusi elatise teenimiseks. Just nendel kaalutlustel suundus 1929. aastal Marokosse elama eesti arst Rudolf Peets koos oma abikaasa Leonoraga.⁷⁴ Esialgu viibisid nad lühiajaliselt ravireisil Itaalias ning 1927–1929. aastatel Alžeerias, ent viimases sihtkohas Rudolf Peets arstina tegutseda ja elatist teenida ei saanud.⁷⁵ Alžeeria oli Prantsusmaa koloonia, kus kehtisid samad seadused, mis Prantsusmaal ning töötamiseks tuli esitada prantsuse isikutunnistus, mistõttu välismaalasena olid võimalused piiratud. Erinevalt Alžeerias oli Maroko protektoraadistaatusega, kus arstina praktiseerimiseks sobis ametialane diplom ja eesti isikutunnistus.⁷⁶ Tervislikel põhjustel asusid Marokosse elama veel mitmed eestlased (vt Tabel 1), sh esimene Marokosse elama asunud eestlane, insener August Trell.⁷⁷ Sihtriigi valimisel kujunes oluliseks teguriks välismaalastele soodne keskkond töö leidmiseks ja raha teenimiseks.

1930. aastate majanduskriisiga kaasnenud tööpuudus ning hindade ja sissetulekute langus ajendasid eestlasi otsima paremaid töövõimalusi välismaal.⁷⁸ Varasemate rändajate kogemused ja võrgustik toetasid uute sisserändajate kohanemist sihtriigis, mis omakorda lihtsustas rännet kaugematesse piirkondadesse.⁷⁹ Majanduskriisi aastatel saabus Eesti aukonsulile Marokos

⁷² Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika 1900–1918, lk 144; Peets, L. Maroko taeva all, lk 299.

⁷³ Peets, R. Elu Põhja-Aafrikas ja sealsed eestlased, lk 5.

⁷⁴ EKM, EKLA, f 193, m 107:16. R. Peetsi eluloolised andmed 20. aprill 1938.

⁷⁵ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 554; Peets, R. Kuidas tulid Eesti kaubad Marokosse. – Välis-Eesti Almanak 1934, nr 6, lk 1.

⁷⁶ Peets, R. Elu Põhja-Aafrikas ja sealsed eestlased, lk 5–6.

⁷⁷ Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika, 1918–1945, lk 109.

⁷⁸ Pajur, A. Suur kriis. – Eesti Ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Vahtre, S. (peatoim.), Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 81.

⁷⁹ Lee, S. E. A Theory of Migration, lk 54.

arvukalt järelepärimisi, milles eestlased tundsid huvi sealsete töö- ja elamistingimuste vastu ning avaldasid soovi Marokosse elama asuda.⁸⁰ Aukonsuli 1932.–1933. aastate aruannetes domineerisid peamiste rändepõhjustena „kitsenenud olukord kodumaal, kõrged maksud ja tööpuudus“.⁸¹ Rudolf Peetsi hinnangul asus 1933.–1934. aastatel Marokosse elama ligikaudu kümnekond eestlast, kelle eesmärgiks oli leida tööd ja parandada majanduslikku elujärge.⁸²

Lisaks majanduslikele raskustele ei saa välistada ka poliitiliste tegurite mõju väljarände. Ilmselt poliitilistel kaalutlustel lahkus 1928. aastal Marokosse vasakpoolsete vaadetega Artur Peetson, kes oli olnud „pahuksis Eesti Vabariigiga“.⁸³ Sisserändajate seas leidis ka kriminaalse taustaga eestlasi, nagu rahavarguses süüdi mõistetud tennisetreener Johan Dollar.⁸⁴ Marokosse asus 1935. aastal sotsiaaldemokraat ja kirjanik Karl Ast, kellele Eesti poliitiline olukord oli pettumust valmistanud. Nimelt ajendasid teda poliitikast taanduma ja välismaale siirduma vabadussõjalaste liikumise tõus ja Konstantin Pätsi võimu kindlustamine. Sihtkoha valikus oli esil ka majanduslik faktor. Laialdase reisikogemusega Karl Ast omas poliitikuna laialdast kontaktvõrgustikku ning tegutses Marokos hoopiski ärimehena, turustades Eesti kaupu.⁸⁵ Maroko oli samuti huvipakkuv paljudele eestlastele oma tundmatuse ja võõramaisuse poolest. Eesti ärimehed nägid riigis uut potentsiaalset kaubanduspartnerit Eesti väliskaubanduse laiendamiseks. Mitmed eesti ettevõtjad külastasid piirkonda eesmärgiga hinnata eesti kaupade eksportimise võimalust, ent vaid üksikud otsustasid kohapeale jääda eesti ettevõtlust edendama.⁸⁶

Marokosse rändamise põhjused olid mitmekesised ning lisaks eelnevalt mainitutele ilmnis teisi eriilmelisi tõmbe- ja tõuketegureid, mis sõltusid indiviidist. Marokos leidis Prantsuse Võõrleegioni teenistusse astunud eestlasi, kelle ühinemise motiivid varieerusid: majanduslikud raskused kodumaal, kuriteokaristuse eest põgenemine, seiklushimu või soov alustada uut elu.⁸⁷ Lisaks rändasid Marokosse välismaalasega abiellunud eestlannad, kelle abikaasa töökohustused nõudsid

⁸⁰ Peets, R. Elutingimused Marokos, lk 14.

⁸¹ RA, ERA.957.3.200. Eesti Vabariigi Marrakechi aukonsulaadi 1932/33.a. tegevuse aruanded, lk 211.

⁸² RA, ERA.957.3.215. Eesti Vabariigi Marrakechi aukonsulaadi üldaruanne 1933/1934, lk 39.

⁸³ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.

⁸⁴ Tennismeister ja naiste lemmik kohtu all. – Päewaleht, 30.08.1932, lk 4.

⁸⁵ Kronberg, J. Karl Asti ja Friedebert Tuglase reisid. Sõpradelt teateid rännuteedelt 1905–1950, lk 15; Karl Asti tegevusest Marokos saab lähemalt lugeda Priit Saare uurimistöös: Karl Ast ja tema tegevus Marokos aastatel 1934–35;

⁸⁶ Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko, lk 46.

⁸⁷ Klaassen, O.-M. Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas [1], lk 103.

sinna elama asumist. Nende hulka kuulus Irmgard Gouskoff, kelle vene päritolu mäeinsenerist abikaasa lähetati Prantsusmaalt Maroko kaevandustesse.⁸⁸ Teatud rolli mängisid ka isiklikud ja perekondlikud sidemed. 1934. aastal järgnes Helmi Kiechel (toona Peets) oma poolvennale Rudolf Peetsile, kes oli juba varem Marokosse siirdunud.⁸⁹ Samuti asus Tallinnast pärit Clara Estorn 1932. aastal Marokosse kaasmaalase Irmgard Gouskoffi kutsel nende juurde lapsehoidjana tööle.⁹⁰ Üksikult saabus ka vabakutselisi, nende seas 1938.–1939. aastatel õppereisil viibinud kunstnik Eduard Wiiralt.⁹¹ Kuigi kõiki rändepõhjusi ei ole võimalik olemasolevate allikate põhjal täielikult välja selgitada, viitavad need majanduslike, sotsiaalsete, poliitiliste ja individuaalsete tegurite koosmõjule.

2.1.2 Teise maailmasõja järgsed aastad

Teise maailmasõja järgsetel aastatel olid eestlaste tõuke- ja tõmbetegurid ühekülgsemad, kuigi sarnaselt eelnevale peatükile pole kõiki rändepõhjusi uuritavate allikate põhjal võimalik otseselt välja selgitada. Lähtekoha tõuketeguriks oli eeskätt Teise maailmasõja järgne ebamäärane rahvusvaheline olukord. Prantsuse Maroko tõmbeteguriteks olid peamiselt olemasolevad kontaktid ja töövõimalused.

Suure osa Teise maailmasõja järgsetest sisserändajatest Marokosse moodustasid eesti pagulased. Teise maailmasõja ajal toimus ulatuslik eestlaste väljaränne, neist kõige massilisem leidis aset 1944. aasta Suure põgenemise aastatel. Peamiselt jõudsid eestlased Rootsi või Saksamaa lääneliitlaste okupatsioonitsoonidesse, kus elati põgenikelaagrites. Okupeeritud kodumaale tagasi pöörduda ei soovitud, ent ebamäärane olukord ja murettekitav tulevik soodustas ümberasumist.⁹² Sõjapõgenike edasiränne Marokosse toimus enamasti jätku-migratsioonina, peamiselt Rootsist, Saksamaalt ja Suurbritanniast.

Sihtkoha valikul mängis keskset rolli olemasolevad kontaktid. Eesti põgenikud otsisid välismaalt sidemeid, mis võimaldaksid edasirännet. Rootsist saabusid kirjad Marokos viibivatele eestlastele, milles uuriti sealseid elamis- ja töövõimalusi. Säilinud on näiteks Rudolf Peetsi ja Bernhard Mäelo

⁸⁸ Eestlanna abiellub araablasega. – Esmaspäev, 14.07.1935, lk 8.

⁸⁹ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 179.

⁹⁰ Eestlanna abiellub araablasega, lk 8.

⁹¹ Peets, L. Maroko taeva all, lk 267.

⁹² Raag, R. Eestlane väljaspool Eestit, lk 62–66.

1946. aasta kirjavahetus, milles viimane uuris Saksamaal elava professor Karl Taagepera palvel võimalusi Marokosse asumiseks. Lisaks tundis ta huvi ka oma perekonna võimaliku ümberasumise vastu.⁹³ Kuigi Mäelo perekond Marokosse ei siirdunud, saabus 1947. aastal Saksamaa USA tsoonist Marrakechi perekond Taagepera, keda ootasid kohapeal sugulased Peetsid.⁹⁴

Osa Marokosse saabunudel puudusid eelnevad sidemed Marokos. Alfred ja Adele Lõoke saabusid 1951. aastal „saatuse määramisel“ purjekaga Rootsist Marokosse, kui nende esialgne Atlandi suunal kulgenud reis lõppes olude sunnil Põhja-Aafrika rannikul.⁹⁵ Hiljem viibisid nad kaasmaalase Artur Peetsoni juures, kellega ilmselt loodi kontakt alles kohapeal.⁹⁶ Sarnast juhuslikku rändekulgu esines veel. Sõja ajal jõudis väidetavalt paadiga Prantsuse Maroko aladest väljapoole jääva Tangeri rahvusvahelisse tsooni Hermeliini-nimeline kodanik, kes sinna kogu sõja vältel püsima jäi dokumentide kaotamise tõttu.⁹⁷ Eestlasi asus Marokosse ka kindlat töökohustust täitma. Teise maailmasõja järgsel perioodil saabus Ameerika Ühendriikidest eestlasi, kes asusid Marokosse tööle USA sõjaväelennubaasidesse.⁹⁸ Samuti elas 1949.–1955. aastatel Marokos Eesti päritolu prantsuse kirjanik ja katoliku preester Ignace Lepp (esinenud ka John Robert Lepp, Uip Leete jt nimedega), kes suunati Prantsusmaalt Marokosse ajalehe Maroc Monde peatoimetajaks.⁹⁹

2.1.3 Rände takistused

Rännet võisid piirata füüsilised takistused ning administratiivsed, majanduslikud ja isiklikud tegurid.¹⁰⁰ Mõlemal eelneval käsitletud perioodil kerkisid esile samalaadsed rände takistused: keele oskamatus, kohanemiskasutused, raha puudus, migratsioonieeskirja piirangud ning piiratud teadmised.

⁹³ EKM, EKLA, f 226, m 74:13. Bernhard Mäelo kiri Rudolf Peetsile 8 märts 1946; EKM, EKLA, f 226, m 86:19. R. Peetsi kiri Bernhard Mäelole 30 aprill 1946.

⁹⁴ Marokos on 30 eestlast. – Meie Elu, 9.06.1954, lk 6.

⁹⁵ Adele Lõoke 75. – Vaba Eesti Sõna, 26.07.1979, lk 9.

⁹⁶ Lõoke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjust mesilasfarmeriks Marokos. – Meie Tee 1958, nr 11–12, lk 164.

⁹⁷ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 192.

⁹⁸ Ibid, lk 255; 1950. aastate algul sõlmisid Prantsusmaa ja NATO kaitselepingu, mille tulemusel rajas USA kolm õhuväebaasi Sidi Slimanis, Ben Gueriris ja Nouasseuris. Kümme nädala lõpuks oli Marokos 10 000 Ameerika sõjaväelast; Wyrzten, J. Making Morocco: Colonial Intervention and the Politics of Identity, lk 320.

⁹⁹ Salo. V. John Robert Lepp. – Eesti Kirjanike leksikon. Kruus, O, Puhvel. H. (koost.) Tallinn: Eesti Raamat, 2000, lk 285.

¹⁰⁰ Lee, S. E. A Theory of Migration, lk 50.

Rudolf Peets on Marokosse asumisel eestlaste peamiste takistustena nimetanud ebapiisavat ettevalmistust ja sisserändaja iseloomust tulenevat kärsitust. Marokosse teele asunud eestlased pöördusid Eesti aukonsuli poole erinevate probleemidega, näiteks rahalise abi või vangi sattumise pärast. Marokosse elama asumisest olid huvitatud noored üliõpilased ning „seiklejad“. Rudolf Peetsini jõudsid teated noormehest, kes oli otsustanud Marokosse kolida kopsude tervendamiseks ja „parima lootusega tulevikku,“ ent teekond lõppes Marseille’s, kus ta eluaseme ja raha puuduse tõttu vangistati ja maalt välja saadeti. Sarnaseid juhtumeid oli mitmeid. Tervisereisijate seas esines ka teistsugust puudulikku ettevalmistust. Reisiks valiti ebasobiv aeg ja paik, mistõttu tabas juulikuus Marrakechi asunud eestlasi „ootamatu“ 48-kraadine kuumus.¹⁰¹ Lisaks kliimale valmistasid ka teised Maroko elutingimused ja võõras keskkond eestlastele kohanemisraskusi, millega paljud ei pruukinudki ära harjuda.¹⁰² Migratsiooniaeskirjade karmistamisega 1931. aastal muutus ka eesti sisserändajatel Marokosse asumine keerulisemaks. Prantsuse Marokos töötamiseks oli vajalik esitada Prantsuse võimudele tööandja poolt kinnitatud tööleping, mida oli aukonsuli sõnul Eestist peaaegu võimatu omaleseda. Küll aga pakkus aukonsul abi dokumendi taotlemisel.¹⁰³

Lisaks majanduslikele ja administratiivsetele teguritele piirasid eestlaste väljarännet Marokosse ebapiisavad teadmised piirkonnast ning riigiga seotud eelarvamused. Rudolf Peets märkis, et eestlased eelistasid rännata kaugematesse sihtkohtadesse, mis olid avalikkusele paremini tuntud ja juba väljarändemaadeks kujunenud, nagu Austraalia või Brasiilia. Teadmised Põhja-Aafrika kohta olid seevastu napid, mistõttu ei julgetud sinna elama asuda. Teadmiste puudulikkus tulenes osalisest vähesest huvist Prantsusmaa ja tema asumaade vastu. Olenemata sellest, et Prantsusmaa võimaldas oma asumaades avatud tegutsemisvõimalusi, oli takistavaks faktoriks keele oskuse puudumine. Prantsuse keele asemel õpetati Eesti haridussüsteemis saksa ja inglise keelt, mis raskendas Prantsuse asumaadesse siirdumist.¹⁰⁴ Rändeotsuseid kujundasid ka levinud stereotüübid, mis vähendasid piirkonna atraktiivsust. Clara Estorn on kirjutanud, et eestlased

¹⁰¹ Peets, R. Kuidas ei tohiks alustada eestlane teekonda võõrsile asumiseks. – Välis-Eesti Almanak 1934, nr 2, lk 2–3.

¹⁰² V. H. 25 aastat araablastega. – Stockholm-Tidningen Eestlastele, 11.09.1954, lk 5.

¹⁰³ Peets, R. Elutingimused Marokos, lk 15; Peets, R. Eestlaste asumise ja kaubanduslikkude suhete loomise võimalustest Marokos. – Välis-Eesti Almanak 1933, nr 1 lk 12.

¹⁰⁴ Peets, R. Eestlaste asumise ja kaubanduslikkude suhete loomise võimalustest Marokos, lk 12–13.

tajusid Marokot „eksootilise idamaana,“ kus araablasi kujutati kui „kõrberöövleid mõrtsukalike nägude ja kommetega“.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Eestlanna abiellub araablasega, lk 8.

3. Eesti kogukond Marokos

3.1 Kogukonna arvukus

Maroko eestlaste kogukonna liikmete arv protektoraadi aastatel varieerus. Käesoleva töö autor on leidnud 77 Eesti päritoluga isikut, kes on perioodi jooksul Marokos elanud (vt. Tabel 1). Nende seas oli ka Eesti kodakondsusega venelasi,¹⁰⁶ üks baltisakslane ja üks šveitslane.¹⁰⁷ Tasub silmas pida, et Eesti päritolu muurahvusest isikuid võib nimekirjas ilmselt rohkem olla. Uuritud allikate põhjal pole autor suutnud välja selgitada kõigi Marokos resideerunute nime, seal viibimise aastaid, tegevusalasid ning rände põhjuseid. Teada on isikuid, kes Marokos viibisid ja püsivalt elasid, ent pole teada, mis perioodil nad sinna siirdusid. Seetõttu on keeruline kahe maailmasõja vahelisel ja Teise maailmasõja järgsel perioodil eestlaste arvukust eraldi määrata.

Eesti kogukond Marokos kujunes 1920. aastatel, mil Marokosse saabusid esimesed püsivalt elama asunud eestlased, kes tulid üksikult või abikaasaga. Olaf-Mihkel Klaasseni hinnangul elas Marokos kahe maailmasõja vahelisel perioodil 30–40 eestlast, kes viibis seal ajutiselt või püsivalt.¹⁰⁸ Püsiva koosseisu määratlemist raskendab pidev riiki sisse- ja väljaränne. Keskmiselt oli Teise maailmasõja eel eestlaste kogukonna suurus ligikaudu 15 inimest.¹⁰⁹

Teise maailmasõja järgsetel aastatel oli kogukonna koosseis muutunud, saabunute motiivid erinevad. Marokosse asusid pered, sh lastega, kes tulid põgeniketsoonidest ja mujalt, ent mitte Eestist. Teise maailmasõja aastatel saabus teadaolevalt üks eestlane Eestist, kes viibis enamjaolt aga väljaspool Prantsuse Marokot Tangeris, rahvusvahelises tsoonis.¹¹⁰ Rein Taagepera 1952. aastal koostatud nimekiri Maroko eestlastest koondas 33 nime.¹¹¹ Teadaolevalt oli tegu protektoraadi aastate kõige ulatuslikuma Maroko eestlaste arvukusega. Seejärel eestlaste arv

¹⁰⁶ Venemaalt Eesti kodakondsusesse opteeritud Boris Oltov/Oltow ja Eduard Lipping. RA, ERA.28.2.8835 Lipping, Eduard Jüri p.; RA, ERA.495.7.3766 Oltov, Boris Nikolai p. 01.12.1917-14.04.1924.

¹⁰⁷ Baltisakslane Oskar Fest/Fehst ning tema šveitsi abikaasa olid Eesti kodanikud; W. J. Eestlased Marokkos: Eesti aukonsulaadi avamine Marrakechis. – Päewaleht, 22.02.1933, lk 6.

¹⁰⁸ Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko, lk 47.

¹⁰⁹ Välis-Eesti kongress, Luhtin, P. Organiseeritud Välis-Eesti: album II. Tildo, B (toim). Tallinn: Vaba Maa, 1939, lk 43.

¹¹⁰ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 192.

¹¹¹ Nimekiri on leitav Rein Taagepera memuaaris „Määravad hetked“, lk 254–255.

langes seoses eluolu kehvenemise ja ebakindluse suurenemisega, suur osa eestlastest siirdus teistesse riikidesse. 1955. aastaks oli kogukonna suuruseks ligi 15 Eesti Vabariigi kodanikku.¹¹² Maroko iseseisvumisjärgsetel aastatel langes see arv veelgi. 1963. aasta seisuga elas Marokos teadaolevalt ligi kümme eestlast; tegemist oli peamiselt juba 1920. aastate lõpus sinna asunud eestlastega.¹¹³

3.2 Võtmeisikud

Maroko eestlaste seas tõusid kõige rohkem esile Marrakechis elanud arst ja Eesti aukonsul Marokos Rudolf Peets ning Casablancas tegutsenud ärimees Artur Peetson. Mõlemad saabusid Marokosse 1920. aastate lõpus ning viibisid seal üle 30 aasta, mille käigus nad kujunesid sealse eestlaste kogukonna peamisteks kontaktisikuteks.¹¹⁴

Rudolf Peets, sündinud 8. aprillil 1893 Harjumaal, oli juba Eestis aktiivne ja mitmekülgne ühiskonnategelane.¹¹⁵ Kahe maailmasõja vahelisel perioodil kujunes temast üks silmapaistvamaid eestlasi Marokos. Elukutselt arst ning auametilt Eesti aukonsul, täitis ta nii diplomaatilisi kui ka kogukondlike ülesandeid. Aukonsulina arendas Peets kirjavahetust Eesti ärimeestega, püüdes soodustada kahe riigi vahelist kaubandust. Tema poole pöördusid abi või nõu vajavad eestlased, mille tulemusel kujunes tal kõige ulatuslikum ülevaade Marokos viibivatest eestlastest.¹¹⁶ Nende seas kõige enam puutus ta kokku eesti leegionäridega, kellele ta pakkus eelkõige moraalset toetust, nõustamist ja vahendas Eesti välisministeeriumi saadetud eestikeelset kirjandust. Eesti Vabariik tunnustas Peetsi diplomaatilist tegevust ja abivalmidust. 8. detsembril 1937 autasustati teda Valgetähe IV klassi teenetemärgiga. Teise maailmasõja järgse põgenikelaine ajal pöördusid

¹¹² Kaasmaalased Marokos. – Meie Tee 1955, nr 7–8, lk 103.

¹¹³ Eesti arst 34 a. araablase hulgas. – Eesti Hääl, 13.09.1963, lk 4.

¹¹⁴ Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko, lk 47.

¹¹⁵ Rudolf Peets osales Esimeses maailmasõjas ja Eesti Vabadussõjas. 1922. aastal omandas ta Tartu Ülikoolis arsti kutse, töötas arstina Tallinnas, Vana-Vigalas ja Prantsusmaal, täiendades end Itaalias ja Saksamaal. Lisaks kuulus ta mitmesse erialasesse ja ühiskondlikku organisatsiooni, sealhulgas akadeemilise seltsi Ühendus ja Lastekaitse Ühingu juhatusse. Poliitilisest tegevusest ta aga osa ei võtnud; EKM, EKLA, f 193, m 107:16. R. Peetsi eluloolised andmed 20. aprill 1938.

¹¹⁶ Peets, R. Elutingimused Marokos, lk 14.

eestlased korduvalt tema poole abi saamiseks Maroko piiri ületamisel. Vaatamata diplomaatiliste suhete katkemisele 1940. aastal, jätkas Peets nende abistamist, jagades nõuandeid ja soovitusi.¹¹⁷

Kuna Eesti aukonsul asus Marrakechis, kujunes Casablancas elanud Artur Peetson oluliseks vahelüliks aukonsuli ja kohalike eestlaste vahel. Peetson oli ettevõtja, kes tegutses linnas, kuhu oli koondunud suurem osa Maroko eestlaskonnast. Pärast Teist maailmasõda osutus ta paljudele eesti põgenikele võtmetähtsusega abistajaks.¹¹⁸ Selleks ajaks oli temast saanud üks jõukamaid eestlasi Marokos, pakkudes ka sinna saabuvatele kaasmaalastele nii elamispinda kui ka tööd. Tema juures viibisid erinevatel perioodidel perekonnad Lõokesed, Kingisepad, Lilled ning Arved Kungas.¹¹⁹ Peetsoni ja Peetside omavaheline suhtlemine oli regulaarne.¹²⁰ 1955. aasta Rudolf Peetsi ja Madis Üürikese kirjavahetuses, milles viimane plaanis Maroko külastust, kirjutas Peets: „Seal [Casablancas] hoolitseb Teie heaolu eest meie kaasmaalane härra Peetson ühes oma prantslannast abikaasaga /.../ Nendega on juba ses küsimuses kokku lepitud.“¹²¹ Peetsi ja Peetsoni omavaheline läbikäimine tagas Maroko eestlastele toimiva abivõrgustiku.

3.3 Elu- ja tööolud

Protektoraadi aastatel elasid Maroko eestlased hajutatult linnades. Kõige rohkem eestlasi oli Casablancas, mis oli Maroko tööstus- ja sadamalinn ja kõige euroopalikum linn, kust oli ka kergem tööd leida.¹²² 1951. aastal elas Casablancas 40% Maroko eurooplaste diasporaast, see on ligi 130 000 inimest.¹²³ Teiseks oluliseks asumislinnaks kujunes Marrakech, mille kuiv sisekliima kujunes kõige sobivamaks tervislikel põhjustel Marokosse asunud eestlastele.¹²⁴ Üksikult leidis eestlasi teistes Maroko linnades või seal lähedal asuvates USA ja Prantsusmaa lennuväebaasi asulates.¹²⁵

¹¹⁷ Paurson, R. Rudolf Peets – Eesti aukonsul Marokos, lk 26–27.

¹¹⁸ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.

¹¹⁹ Marokos on 30 eestlast, lk 6; Lõoke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjust mesilasfarmeriks Marokos, lk 165.

¹²⁰ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.

¹²¹ EKM, EKLA, f 401, m 21:32. Rudolf Peetsi kiri Madis Üürikesele, 2. mai 1955.

¹²² Konsul R. Peets külaskäigul Rootsis. – Meie Elu, 29.09.1954, lk 3.

¹²³ Yacono, X. Histoire de la colonisation française, lk 69.

¹²⁴ Konsul R. Peets külaskäigul Rootsis, lk 3.

¹²⁵ Rein Taagepera on teiste linnadena välja toonud: Erfoud, Ben Guérir, Agadir. Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254–255.

Eestlaste tegevusalad Marokos olid mitmekesised. 1920.–1930. aastatel esines Prantsusmaa asumaades tööjõupuudus, peamiselt vajati oskustöölisi. Prantsuse protektoraadis töötasid sisserändajad enamasti oskustöödel, mis ei nõudnud ametialast diplomit.¹²⁶ Ka Marokos elanud eestlased töötasid protektoraadi aastatel oskustöölistena, nagu enamik eurooplasi, ent ametialane tegevus oli kõigil erinev. Inseneri ja arhitektina tegutses August Trell,¹²⁷ mööbliäris joonestajana härra Jallajas,¹²⁸ õmblejana proua Jovlen,¹²⁹ masinistina teadmata meesterahvas Saaremaalt¹³⁰ ja ehitusinsenerina Albert Esva.¹³¹ USA lennuväebaasides töötasid puuseppadena Justus ja Herbert Kingisepp¹³² ning joonestajana ja muudel tehnilistel aladel Roland Helstein.¹³³ Marokos elasid tennisitreener Johann Dollar,¹³⁴ lapsehoidja Clara Estorn,¹³⁵ meremehed Johannes Simeil¹³⁶ ja Nikolai Juuro,¹³⁷ mesinik Alfred Lõoke¹³⁸ ning vabakutseline maalikunstnik Eduard Lipping. Kuigi Lipping oli ametilt arst, ei väljastatud talle teadmata põhjusel vastavat tööloba ning Marokos ta arstina praktiseerida ei saanud. Maalikunstist elatus ta vaevaliselt, ent sellest hoolimata elas ta Marokos üle 35 aasta.¹³⁹ Aastatel 1938–1939 elas Marrakechis kunstnik Eduard Wiiralt, kes joonistas ja graveeris kohalikku olustikku. Wiiralt vahetas sageli elukohta ning töötas Marokos omal algatusel ja kulul.¹⁴⁰

Nagu varasemalt mainitud elas Marokos Prantsuse Võõrleegioniga liitunud eestlasi.¹⁴¹ Rudolf Peetsi hinnangul külastas 1932.–1938. aastatel Eesti aukonsulaati 50–80 eestlasest võõrleegionäri, kes teenisid peamiselt Alžeerias ja Marokos.¹⁴² Leegioniteenistus kestis üldiselt viis aastat, ilma

¹²⁶ Peets, R. Elu Põhja-Aafrikas ja sealsed eestlased, lk 5.

¹²⁷ W. J. Eestlased Marokkos: Eesti aukonsulaadi avamine Marrakechis, lk 6.

¹²⁸ Peets, R. Elu Põhja-Aafrikas ja sealsed eestlased, lk 5–6.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 255.

¹³² Marokos on 30 eestlast, lk 6.

¹³³ Helstein, R. Eesti koloonia Marokos. – Vaba Eesti Sõna, 27.05.1965, lk 7.

¹³⁴ Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko, lk 47.

¹³⁵ Eestlanna abiellub araablasega, lk 8.

¹³⁶ Otsitakse Johannes, Kustase p. Simeil'd. – Välis-Eesti Almanak 1933, nr 3, lk 18.

¹³⁷ Taagepera, R. Nora, Ruudi ja Marrakeš. Raamatu käsikiri. [viimati muudetud 08.2025], lk 117

¹³⁸ Lõoke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjast mesilasfarmeriks Marokos, lk 163–165.

¹³⁹ Eesti arst 34 a. araablase hulgas. – Eesti Hääl, 13.09.1963, lk 4.

¹⁴⁰ Kuidas Eduard Wiiralt töötab Marokos. – Päevaleht, 21.01.1939, lk 8.

¹⁴¹ Maailmasõdade vahelisel ajal kuulus Prantsuse Võõrleegionis umbes paarsada eesti meest, kes teenisid peamiselt Alžeerias, Marokos või Indohiinas. Eestlaste oludest Prantsuse Võõrleegionis Teise maailmasõjani saab lähemalt lugeda Kristjan Konsapi uurimistöös: Eestlased Prantsuse Võõrleegionis kahe maailmasõja vahelisel perioodil, 2018.

¹⁴² Peets, R. 80 eestlast võõrasteleegionis. – Rahvaleht, 30.07.1938, lk 7.

lahkumise võimaluseta, eri piirkondades ja ametitel. Elutingimused olid aga kurnavad, „elu leegionis pole kaugeltki kadestamisväärne,“ kirjutas leegionär Ernst Johanson.¹⁴³ Eestlased pidid silmitsi seisma range distsipliini, karmide karistuste, haiguste ja alkoholismiga, mis hoogustas põgenemiskatseid.¹⁴⁴ Suurimateks raskusteks võõrleegionis pidasid eestlased puhta vee ja toidu nappust ning kuumat kliimat. Küll aga eelistasid paljud sihtkohana teenistust Marokos, eeskätt tänu seal makstavale kõrgemale palgale.¹⁴⁵

Maroko elav kaubandustegevus soodustas eestlaste äritegevust.¹⁴⁶ Ettevõtlikkus oli Maroko eestlaste seas levinud ning osa neist avasid ka oma ettevõtte. Nii näiteks juhtis Oskar Fest veetorustiku tehnikabürood.¹⁴⁷ Artur Peetson juhtis eri aegadel elektritarvete müügi ja kinnisvaraga tegelevat ettevõtet ja tõi Maroko turule ka kommivabriku Kawe toodangut.¹⁴⁸ Kawe kommide müügiga tegeles Marokos ka Boris Olto.¹⁴⁹ Lisaks avasid Eesti toidukaupu müüva poe Karl Ast¹⁵⁰ ning raadiopoe elektrik Ernst Koik.¹⁵¹ Ettevõtlusega kaasnesid erinevad väljakutsed. Marokos „eesti võid, juustu, karbi- ja suitsusinki, suitsuvorsti, Andersoni kilusid, sprotte, kaerahelbeid ning lauaviina“ müünud Karl Ast oli sunnitud pika tarneaaja ja toodete madala kvaliteedi tõttu ärist loobuma.¹⁵² Vähesest keeleoskusest hoolimata Marrakechi vanalinna poe avanud Koik pidi aga ebapiisava klientuuri ja ebatulusa äri tõttu poe sulgema ning Marokost lahkuma.¹⁵³ Heale majanduslikule järjele jõudis eestlastest Artur Peetson, kes aastate jooksul proovis mitmeid ärisid, neist kõige edukamaks osutus kinnisvaraäri.¹⁵⁴

Kutsediplomiga töötasid Marokos Marrakechis elanud jurist J. Weneman ja arst Rudolf Peets.¹⁵⁵ Rudolf Peetsil oli välismaalasena Marokos laialdasem tegutsemisvabadus kui Prantsusmaal või

¹⁴³ Johanson, E. Eestlased võõrasteleegionis. – Välis-Eesti Almanak 1934, nr 2, lk 4–6.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Konsapi, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 17–26.

¹⁴⁶ Peets, R. Eestlaste asumise ja kaubanduslike suhete loomise võimalustest Marokos, lk 13.

¹⁴⁷ W. J. Eestlased Marokkos: Eesti aukonsulaadi avamine Marrakechis, lk 6.

¹⁴⁸ Marokos on 30 eestlast, lk 6.

¹⁴⁹ Peets, R. Elu Põhja-Aafrikas ja sealsed eestlased, lk 5–6.

¹⁵⁰ Klaassen, O.-M. Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas [2], lk 267.

¹⁵¹ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 256.

¹⁵² Peets, R. Kuidas tulid Eesti kaubad Marokosse, lk 2–3.

¹⁵³ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 256.

¹⁵⁴ Helstein, R. Eesti koloonia Marokos, lk 7.

¹⁵⁵ W. J. Eestlased Marokkos: Eesti aukonsulaadi avamine Marrakechis, lk 6.

Alžeerias.¹⁵⁶ Küll aga tuli tal praktikat alustades teatud usaldus saavutada. Ametiga kaasnes ametivõimude poolt kehtestatud aastane järelevalve, mida Rein Taagepera sõnul teostas Peetside lähedane tuttav prantsuse apteeker.¹⁵⁷ Võõramaa arstina oli Peetsil esialgu keeruline saavutada nii prantsuse kui ka maroko patsientide usaldust, mistõttu oli algselt patsientide arv tagasihoidlik. Kohalikud marokolased pöördusid sageli oma traditsiooniliste ravitsejate poole, samas kui prantslased eelistasid oma emakeelseid arste.¹⁵⁸ Aja jooksul saavutas Peets siiski erialase tunnustuse ning tema tegevus laienes arstide puuduse kontekstis märkimisväärselt. Ta töötas Marrakechi laste suvelaagri arstina (1931–1933) ning Marrakechi politseitöötajate raviarstina (1934–1935).¹⁵⁹

Põllumajandustegevus eestlaste seas levinud ei olnud. Esimene eestlane, kes Marokos talu omas oli Rudolf Peets. 25 km kaugusel Marrakechist lasi ta oma talumaal kasvatada esialgu vilja, hiljem apelsini- ja oliivipuid, mida hooldasid marokolased. Põllumajanduses kujunes peamiseks väljakutseks kuiva ilmastiku tõttu vee hankimine ja põllumaa niisutamine niisutuskraavide abil.¹⁶⁰ Põllumajandusega tegelesid ka mesilas- ja kanafarmi omanud Alfred ja Adele Lõoke.¹⁶¹

Eestlaste tegutsemisvõimalusi Marokos mõjutas suurel määral nende prantsuse keele oskus.¹⁶² Kuigi kasuks tulid ka itaalia ja hispaania keel, siis iseseisvalt ilma prantsuse keelt valdamata toime tulla ei saanud.¹⁶³ Keeleoskuse puudulikkus mõjutas kõige enam eesti pagulasi, kes saabusid pärast Teist maailmasõda. Varasematest sisserändajatest erinesid selle poolest, et suurem osa ei tulnud enam sihipäraselt tööd otsima, vaid jõudsid Marokosse eelkõige edasirände vajaduse tõttu. Teise maailmasõja järgsed pagulased töötasid kohalike marokolastega samadel alustel, tehes peamiselt lihttööd, mille tasu oli märgatavalt madalam kui eurooplastel. See tõi kaasa muutuse nende sotsiaalses staatuses. Põgenikena saabunud eestlastel ei olnud sageli võimalik jätkata oma varasemal erialal töötamist ning nad pidid kohanema kohaliku tööturu tingimustega.¹⁶⁴ Veterinaariaprofessor Karl Taagepera asus Marokosse saabudes tööle Rudolf Peetsi talumajanduse

¹⁵⁶ Taagepera, R. Nora, Ruudi ja Marrakeš. Raamatu käsikiri, lk 40.

¹⁵⁷ Intervjuu Rein Taageperaga 03.05.2024.

¹⁵⁸ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 554–556.

¹⁵⁹ EKM, EKLA, f 193, m 107:16. R. Peetsi eluloolised andmed 20. aprill 1938.

¹⁶⁰ V. H. 25 aastat araablastega, lk 5.

¹⁶¹ Helstein, R. Eesti koloonia Marokos, lk 7.

¹⁶² Peets, R. Elu Põhja-Aafrikas ja sealsed eestlased, lk 5.

¹⁶³ Peets, R. Elutingimused Marokos, lk 14.

¹⁶⁴ Konsul R. Peets külaskäigul Rootsis, lk 3.

korraldajana. Töö käigus suhtles ta põllutööl töötavate marokolastega, jagas töökorraldusi ning omandas sel moel praktilist keeleoskust.¹⁶⁵

Eestlaste majanduslikud olud Marokos olid üksiktasandil erinevad. Majanduslikku edu oli sageli seostatud isikute töökuse ja ettevõtlikkusega. Rudolf Peets on selle kohta märkinud: „julge pealehakkamine on enam kui pool võitu.”¹⁶⁶ Seda ilmestab Marokosse koos abikaasaga saabunud Alfred Lõoke, kes suutis esialgsetest ümberasumisraskustest hoolimata saavutada hea majandusliku järje mesilaste pidamisega. Esialgu püüdis ta Agadiris sardiinipüügiga elatist teenida, kuid pärast laeva uppumist pöördus ta isa jälgedes mesindusega tegelema. Lõoke rajas mesilastarud kaasmaalase Artur Peetsoni maatükile, hankis ise mesilased ning täiendas oma teadmisi olemasoleva erialakirjanduse abil. Kahe aasta möödudes, jõudsid Lõokesed Rabatti, kus järjepidev töö hakkas vilja kandma. Lõoke hiljem meenutas: „Olin uhke oma saavutustele ja eriti hea meel oli mul selle üle, et ma polnud vahepeal jätnud oma jonni.“ Lisaks individuaalsele ettevõtlikkusele mängisid olulist rolli ka kohalik nõudlus mee järele ning mesinduseks soodsad looduslikud tingimused, sealhulgas eukalüptimetsade olemasolu.¹⁶⁷ Aastate jooksul saavutasid majanduslikku edu ka teised eestlased. Nende hulgas Rudolf ja Leonora Peets, kellel oli oma maja Marrakechi euroopa linnaosas teenijaskonnaga, oma talu, mida hooldasid marokolased ning oma arstikabinet Marrakechi vanalinnas.¹⁶⁸

Töö- ja elutingimusi mõjutas ka üldine majanduslik olukord. Üldine elatustaseme tõus soodustas Marokos elanud eestlaste majandusliku olukorra paranemist.¹⁶⁹ Kui pärast 1930. aastate majanduskriisi langes frangi ostujõud, muutus Peetsi sõnul elukallidus samaväärseks Eestiga.¹⁷⁰ Eestlaste sissetulekud sõltusid suuresti nende töövaldkonnast. Vabakutselised elasid ebastabiilsemates tingimustes ning nende sissetulek oli ka ebaühtlasem. Oskustöölised teenisid ligi 40–60 franki päevas. Õmblejana teenis proua Jovlen ühe kleidiga umbes 150–200 franki, samal ajal kui laeval masinistina töötanud eestlane teenis kuni 4000 franki kuus.¹⁷¹ Võõrleegioni

¹⁶⁵ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 517, 534.

¹⁶⁶ Peets, R. Elu Põhja-Aafrikas ja sealsed eestlased, lk 5.

¹⁶⁷ Lõoke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjust mesilasfarmeriks Marokos, 163–165.

¹⁶⁸ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 562.

¹⁶⁹ Konsul R. Peets külastäigul Rootsis, lk 3.

¹⁷⁰ 1933. aastani oli kurss: 1 Prantsuse frank = 15 Eesti krooni senti. Hiljem aga 1 Prantsuse frank = 24 Eesti krooni senti. Valge, J. Eesti või eksport majanduskriisi aastail (1930–1933). – ENSV Akadeemia toimetised 1989, nr 2, lk 146.

¹⁷¹ Peets, R. Elu Põhja-Aafrikas ja sealsed eestlased, lk 5.

teenistuses sõltus palk staažist ja teenistuskohast. Näiteks teenis Leopold Bette Marokos 84 franki kuus.¹⁷² Riigiasutustes töötavate ametnike palgad olid üldiselt kõrgemad. Ambulatooriumi arst teenis ligikaudu 60 000 franki aastas, samas kui Prantsuse kodakondsuseta ametnikud said märksa madalamat tasu. Eraettevõtetes olid palgad üldjuhul madalamad. Siiski olid eestlaste palgad märgatavalt kõrgemad kohalike elanike omast. Valdavalt põllumajanduses töötavaid marokolasi peeti koloniaalühiskonnas „vähem kvalifitseeritud tööjõuks,“ teenides päevas vaid 1–5 franki.¹⁷³

3.4 Kohanemine võõras keskkonnas

Maroko oli eestlaste jaoks võõra keele, kultuuri ja võimuga paik, mis tekitas raskusi kohanemisel. „Nõuab aastate pikkust siinviibimist, et lähemalt tundma õppida seda idamaa vaimu ja sellega harjuda,“ märkis Marokot külastanud kunstnik Aleksander Kulkoff.¹⁷⁴ Üheks peamiseks katsumuseks oli muutlik kliima. Kui suvel esinesid ohtlikud kõrbetuuled ning temperatuur ulatus varjus 47 kraadini, siis talvel võis see langeda nullini. Pikemat aega Marokos elanud eestlased kohanesid järk-järgult kohaliku kuumusega.¹⁷⁵ Omaette väljakutse oli sotsiaalne üksildus, mida võis süvendada eestlaste vähesus piirkonnas. „Olla alati üksi, alati kuulda ainult võõraid keeli – seetõttu nürineb juba mõistus. Ei ole kedagi, kellega minna kas või kohvikusse või jalutama,“ kirjutas Clara Estorn.¹⁷⁶ Alfred Lõoke tõi esile ka vaimse ja religioosse elu piirangud – eestikeelse kiriku puudumise.¹⁷⁷ Seevastu Rein Taagepera puutus noorukina Marokos elades kokku kristlikku mõtteviisiga nii protestantlikus suvelaagris kui ka Rabatis toimunud jumalateenistustel.¹⁷⁸

Kohaliku ühiskonnaga suhestumine olenes suuresti iga isiku omadustest ja varasemast kogemusest sarnases keskkonnas. Lõoke kirjutas seitsmenda Marokos veedetud aasta järel: „Siin elunevate rahvaste kombed, ellu suhtumine, hariduslik tase, arusaamine ja üldse kogu olemine pole see, millega meiesugune inimene on harjunud. Ja seda siinse rahvaste mentaliteeti ei saa meie kunagi

¹⁷² Konsapi, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 20.

¹⁷³ Peets, R. Elutingimused Marokos, lk 14–15.

¹⁷⁴ Kulkoff, A. Mustale Mandrile. – Huvitav Žurnaal, suvi 1936, lk 40.

¹⁷⁵ V. H. 25 aastat araablastega, lk 5.

¹⁷⁶ Eestlanna abiellub araablasega, lk 8.

¹⁷⁷ Lõoke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjust mesilasfarmeriks Marokos, lk 165.

¹⁷⁸ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 270.

omaks võtta.¹⁷⁹ Seevastu ulatuslike reisikogemustega Karl Ast kohanes kohalike oludega märksa kiiremini, märkides vähem kui kahe aasta järel: „Maa endaga harjusin ära ja mu silmle on ta hoopis ilusam, kui Euroopa. /.../ Aga ei või jääda ühele maale, sest loodetavasti leidub võimalusi veel teisi ilusaid maid näha.“¹⁸⁰ Leonora Peetsi hinnangul nõudis kohaliku kultuuri mõistmine eelkõige aega ja kannatlikkust: „ei astuta võõrausulise hinge nagu laadapoodi“. ¹⁸¹ Tema arvates olid kultuurilised kombed ja arusaamad niivõrd erinevad, et eestlane ei saanud täielikult „lõimuda maroko ühiskonnaga.“¹⁸² Küll aga säilis tal sügav huvi kohaliku kultuuri vastu, mida ilmestavad tema avaldatud lood maroko naiste igapäevaelust.¹⁸³ Seevastu Clara Estorn oli valmis kohalikke kombeid omaks võtma, abielludes maroko kõrge riigiametnikuga. Tulevase marokolasest abikaasa jaoks õppis ta ära araabia keele suhtlustasandil ning oli valmis järgima maroko abielunaise kombeid, liikudes avalikus ruumis traditsioonilises riietuses kaetud näoga.¹⁸⁴ Eestlaste kohanemisprotsess sõltus seega suuresti indiviidi valmisolekust uue keskkonnaga suhestuda, mis oli osa ümberasumise aeganõudvast protsessist.

Kohanemist lihtsustas suhtlemine sarnasest kultuuriruumist pärit inimestega. Koloniaalühiskonna tingimustes suhtlesid eestlased igapäevaselt peamiselt teiste eurooplastega, nii tööalaselt, koduses keskkonnas kui ka haridusasutustes. Osa eestlasi oli abielus teisest rahvusest isikuga ning elasid Euroopa linnaosas või USA ja Prantsuse lennuväebaaside asulates, mis soodustas laiemate sotsiaalsete sidemete kujunemist teiste välismaalastega.¹⁸⁵ Helmi Kiechel elas koos prantslasest abikaasaga Marrakechi lähistel Prantsuse lennuväebaasis, Peetsid elasid aga Marrakechi Euroopa linnaosas Guéliz'is.¹⁸⁶ Samuti kujunesid Rudolf Peetsi peamisteks patsientideks eurooplased, kellega tekkisid ka tihedamad töövälised sõprussuhted.¹⁸⁷ Rein Taagepera puutus koolis ja suvelaagrites kokku eri rahvustest noortega, sh ungarlaste, itaallaste ja hispaanlastega.¹⁸⁸

¹⁷⁹ Lõoke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjust mesilasfarmeriks Marokos, lk 165.

¹⁸⁰ Kronberg, J. Karl Asti ja Friedebert Tuglase reisid, lk 15.

¹⁸¹ Peets, L. Maroko taeva all, lk 8.

¹⁸² Taagepera, R. Määravad hetked, lk 563.

¹⁸³ 1932. aastal ilmus Noora Peetsi nime all ajalehes Vaba Maa üheteistkümnnes numbris artiklid „Seitsmes Naine“, mis on ka peatükk 1983. aastal Rootsis ilmunud Leonora Peetsi teoses Maroko taeva all. Vaata näiteks: Peets, N. Seitsmes Naine – peatükk ühe araablanna elust I-VIII. – Vaba Maa, 20.02–03.03.1932.

¹⁸⁴ Ei ole lõplikult teada, kas nad abiellusid; Eestlanna abiellub araablasega, lk 8.

¹⁸⁵ Lõoke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjust mesilasfarmeriks Marokos, lk 165.

¹⁸⁶ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 179–183.

¹⁸⁷ Intervjuu Rein Taageperaga 03.05.2024.

¹⁸⁸ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 199.

Naaberrahvastest esines Marokos kõige enam venelasi.¹⁸⁹ Casablancas elas aastatel 1949–1954 tulevane Läti president Vaira Vīķe-Freiberga [1999–2007].¹⁹⁰ Prantsuse Vöörleegionis oli soomlasi ja lätlasi, ent arvuliselt jäid nad eestlastele alla;¹⁹¹ leedulasi leidis Marokos üksikult.¹⁹² Väljaspool leegionit eestlastel teadaolevalt kokkupuudet lätlastega polnud.¹⁹³ Küll aga esines kontakte soomlastega. Teadaolevalt viibisid kaks soomlast 1952. aastal eestlaste ühisel vabariigi aastapäeva tähistamisel.¹⁹⁴ Mis asjaoludel nad seal olid, pole teada.

Põliselanikega polnud Maroko eestlastel nii tihedat läbikäimist, peamiselt keelebarjääri, elukoha eraldatuse ja praktilise vajaduse puudumise tõttu. Kohalikega suhtlemisel oli esmatähtis araabia keele oskus, mida valdasid vaid vähesed eestlased. Kõige rohkem ja aktiivsemalt puutus marokolastega kokku eesti arst Rudolf Peets ja araabia keelt õppinud Leonora Peets. Eurooplasena oli väljaspool tööalaseid suhteid kohalike kodusid keeruline külastada, kuid Peetsi arstiamet võimaldas tal luua tihedamaid kontakte kohaliku elanikkonnaga. „Arstina olid mulle avatud kõik uksed, muldonnist kuni kuningalossini“ kirjutab ta.¹⁹⁵ Sellega saavutas ta teatud maine, mida on ka kirjeldanud Peetsidel külas käinud Aleksander Kulkoff: „Vähe sellest, et dr. Peets on majaanstiks paljudele kõrgematele kohalikkudele ametnikkudele ja isikutele. Ta on tuttav kõigiga. Tänaval tundub, nagu teretaks teda igaüks ja pole midagi imestada, kui iga teine araablane pistab sõbralikult doktorile kae pihku.“¹⁹⁶ Leonora Peetsi araabia keele oskus võimaldas omakorda paremini tundma õppida kohalikku kultuuri ning hõlbustas suhtlemist marokolastega.¹⁹⁷ Mõnikord käis Leonora oma abikaasa arstlikel koduviisiitidel kaasas ning naispatsiendi korral tegutses ta arsti kõrval tõlgina, mis lihtsustas tema kontakte Maroko naistega.¹⁹⁸ Tööalaselt suhtlesid põliselanikest kolleegidega ka teised eestlased, sh mesinik Alfred Lööke.¹⁹⁹

¹⁸⁹ W. J. Eestlased Marokkos: Eesti aukonsulaadi avamine Marrakechis, lk 6.

¹⁹⁰ Stewart, A. Former Latvian president and Montreal professor on Putin: He's a narcissist and a psychopath. Global News, 11.03.2022.

¹⁹¹ Johanson, E. Eestlased vöörasteleegionis, lk 4–6.

¹⁹² Lööke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjust mesilasfarmeriks Marokos, lk 165.

¹⁹³ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 255.

¹⁹⁴ Tervitusi kuumast Aafrikast. – Vaba Eesti Sõna, 8.03.1952, lk 6.

¹⁹⁵ Peets, L. Maroko taeva all, lk 7.

¹⁹⁶ Kulkoff, A. Mustale Mandrile, lk 38.

¹⁹⁷ Intervjuu Rein Taageperaga 03.05.2024.

¹⁹⁸ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 556.

¹⁹⁹ Lööke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjust mesilasfarmeriks Marokos, lk 164.

3.5 Eestlus ilma organisatsioonita

1956. aastal tegutses maailmas ligi 900 eesti pagulasorganisatsiooni, millest suuremad paiknesid Rootsis, Ameerika Ühendriikides, Kanadas ja Austraalias.²⁰⁰ Marokos aga organiseeritud eestlaste seltsi ei loodud. Sealsete eestlaste hinnangul tulenes see eelkõige kogukonna geograafilisest hajutatusest, väikesest arvukusest ning segaabielsest. 1938. aastal hindas Rudolf Peets Välis-Eesti kongressil peetud kõnes Maroko eestlaste arvuks 15 inimest, lisades: „Olude sunnil ja suure maapindala tõttu on nad asunud üksikutesse linnadesse ja seetõttu nende koondamine üksuseks, ühiseks rahvuslikuks üksuseks, on seni olnud peaaegu teostamatu ülesanne. /.../ Kuid kuidas kujuneb edaspidi olukord nende eestlaste organiseerimisel, seda on raske ütelda. Võib-olla saame neid koondada siis, kui nende arv kasvab.“²⁰¹ Kuigi eestlasi elas kõige rohkem Casablancas, ei olnud kogukond piisavalt suur regulaarse rahvusliku seltsitegevuse korraldamiseks. Alfred Lõokese hinnangul vähendas organiseerumise vajadust ka asjaolu, et paljud eestlased olid abielus teisest rahvusest isikuga (näiteks prantslase, ungari- või venelasega).²⁰² Peets avaldas teatud huvi eestlaskonna organiseerimise vastu, ent praktiliste ettevalmistusteni ei saanud, kuna Maroko eestlaskond oli arvuliselt liiga väike.

Erinevalt Marokost loodi Teise maailmasõja järgitel aastatel Lõuna-Aafrika Unioonis kaks Eesti seltsi: 1948. aastal Kaplinnas ning 1951. aastal Johannesburgis. Kuigi Eesti Seltsi asutamist Lõuna-Aafrikas hakati ette valmistama juba 1937. aastal, sai see teoks alles pärast Teist maailmasõda, mil kogukonna liikmete arv kasvas.²⁰³ Teadaolevalt oli tegemist esimeste ja ühtlasi ainsate eesti seltsidega Aafrikas.²⁰⁴ Maroko ja Lõuna-Aafrika eesti kogukondadel esines siiski mitmeid sarnasusi: liikmed elasid hajutatult linnades, pidid kohanema uue võõra keskkonnaga ning olid üldiselt majanduslikult stabiilsel järjel. Peamine erinevus seisnes kogukondade arvukuses. 1957. aastal elas Lõuna-Aafrika Unioonis ligikaudu 150 eestlast, kellest suur osa saabus sinna nimelt pärast sõda.²⁰⁵ Maroko eestlaste kogukond saavutas oma suurima ulatuse 1952. aastal aga

²⁰⁰ Meikup-Meigo, A. Eestlaste seltsielust. – Meie Tee 1956, nr 5–6, lk 65.

²⁰¹ Välis-Eesti kongress, Luhtin, P. Organiseeritud Välis-Eesti: album II, lk 47

²⁰² Lõoke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjust mesilasfarmeriks Marokos, lk 165.

²⁰³ Juntson R. Eestlased Lõuna-Aafrika Unioonis sõdadevahelisel perioodil, lk 31.

²⁰⁴ Klaassen, O.-M. Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas [1], lk 104.

²⁰⁵ Eestlus Lõuna-Aafrikas. – Meie Tee 1957, nr 5–6, lk 106–109.

33 inimesega.²⁰⁶ Arvukam diasporaa lõi Lõuna-Aafrikas tugevama aluse aktiivseks seltsitegevuseks, samas kui Marokos jäi kogukond selleks liiga väikseks.

Hoolimata seltsi puudumisest esinesid Maroko eestlastel individuaalsemad omavahelised kontaktid ja sidemed kodumaaga. Eestlaste omavaheline suhtlus sõltus enamasti elukohast, isiklikest vajadustest, tähtpäevadest jms. Majanduslike raskuste korral pöördusid nad sageli oma kaasmaalaste, eelkõige Rudolf Peetsi ja Artur Peetsoni poole. Peetsid suhtlesid ise tihedalt ka Miralda Larsoniga.²⁰⁷ Teadaolevalt pakkusid Albert ja Adele Lööke ajutiselt Herbert Kingisepale mesilas- ja kanafarmis tööd, kui viimane oli töö kaotanud.²⁰⁸ Omavahel suhtlesid ka Marokos viibinud eesti leegionärid. Samas oli ka neid, kes hoidusid kaasmaalastest ja sidemetest kodumaaga.²⁰⁹ Teiste Maroko eestlaste omavaheline igapäevane läbikäimine oli tagasihoidlik. Küll aga tähistasid eestlased väiksemates ringides ka rahvuslikke tähtpäevi, sealhulgas Eesti Vabariigi aastapäeva Marrakechis aukonsulaadis ja Casablancas.²¹⁰ Ühiselt tähistati ka jõule.²¹¹ Teadaolev ainus eestlaste ühine kogunemine toimus 1952. aastal Marrakechis.²¹² Iseloomult olid omavahelised kontaktid individuaalsemad, ent side kodumaaga väljendus kogukonna kaudu ühisüritustel, kirjavahetuse ja ajakirjanduse toel. Kahe maailmasõja vahelisel perioodil pidas Rudolf pidas kirjavahetust kodumaa eestlastega, mida ilmestavad samuti tema esitatud konsulaaruanded Eesti Välisministeeriumile.²¹³ 1932. aastast oli Peets ka Välis-Eesti Ühingu liige, esindades Maroko eestlasi Välis-Eesti kongressil 1934. ja 1938. aastal, kuhu koondusid ka teised väliseestlase esindajad.²¹⁴ Samuti kirjutasid Maroko eestlased artikleid Eesti ja Välis-Eesti perioodikas, kirjeldades Maroko eluolu ja kultuuri.²¹⁵

²⁰⁶ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 255.

²⁰⁷ Taagepera, R. Nora, Ruudi ja Marrakeš. Raamatu käsikiri, lk 152.

²⁰⁸ Eestlase õnnetu surm Marokos. – Vaba Eestlane, 22.05.1965, lk 3.

²⁰⁹ Konsapi, K. Eestlased Prantsuse Vöörleegionis, lk 26 ; Veel Välis-Eesti päeva pühitsemisi. – Valis-Eesti Almanak 1935, nr 1, lk 20.

²¹⁰ Tervitusi kuumast Aafrikast, lk 6.

²¹¹ Veel Välis-Eesti päeva pühitsemisi, lk 20.

²¹² Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.

²¹³ RA, ERA.957.3.200. Eesti Vabariigi Marrakechi aukonsulaadi 1932/33.a. tegevuse aruanded, lk 211.

²¹⁴ Peets, R. Elutingimused Marokos, lk 42; Raag, R. Eestlane väljaspool Eestit, lk 59–60.

²¹⁵ Vt. näiteks Helstein, R. Eesti koloonia Marokos. – Vaba Eesti Sõna, 27.05.1965, lk 7; Peets, N. Kristlanna Mauride maal: ühe abielu viimane vaatus. – Uus Eesti, 06.03.1939; Peets, N. Naisevõtmise mured. – Uus Eesti, 01.02.1939; Eestlanna abiellub araablasega. – Esmaspäev, 14.07.1935, lk 8; Peets, R. Elutingimused Marokos. – Välis-Eesti Almanak 1932, nr 10, lk 14–15.

Eesti okupeerimine mõjus väliseestlaste identiteedile rõhuvalt. Eesti kodanikud muutusid Marokos prantsuse võimude silmis näiliselt kodakondsuseta isikuteks.²¹⁶ Kahe maailmasõja vahelisel perioodil olid Marokos elanud eestlased valdavalt Eesti Vabariigi kodanikud. Uuritava perioodi jooksul vahetasid mõned neist kodakondsust, sageli abielu tõttu. Näiteks võttis Artur Peetson prantsuse kodakondsuse, kuna tema abikaasa oli prantslane.²¹⁷ Lisaks katkes eestlastel ametlik side kodumaaga. Eesti aukonsulaat lõpetas tegevuse ning uus poliitiline olukord Eestis tekitas paljudes kibestumust, samal ajal kui kodumaale naasmise võimalused olid sisuliselt kadunud.²¹⁸ Küll aga jätkasid väliseesti ajalehed eestlaste ja Eestiga seonduvate uudiste vahendamist, mis võõral maal elades oli oluline sisend eestluse hoidmisel.²¹⁹ Eestlaste identiteeti võis mõjutada ka nende positsioon eurooplastena koloniaalraamistikus. Rein Taagepera on kirjeldanud end selles keskkonnas pigem „väljasseisjana,“ märkides siiski, et „eurooplasena oldi paratamatult kolonistide ühiskonna liige.“ Ta iseloomustas Maroko elukeskkonda sageli prantsusepärasena.²²⁰ Prantslaste suhtumist eestlastesse on raske hinnata, ent on kirjeldus juhtumist, kus Leonora Peetsi poole pöörduti ootamatult saksa keeles, mis Taagepera hinnangul viitas kahtlustele eestlaste võimalikus saksameelsuses.²²¹ Samuti esines arusaamatusi Eesti geograafilise asukoha suhtes. Eestit (prantsuse keeles *Estonie*) paigutati Ida-Aafrikasse Etioopia kohale. Sellistes olukordades selgitas Rudolf Peets Eesti asukohta lihtsustatult kui riiki „Saksamaa ja Venemaa vahel“.²²²

Eesti keel oli aga Maroko eestlaste üks olulisi identiteedi kandjaid. Võõras keele- ja kultuuriruumis tuli küll omandada kohalikke keeli, ent emakeele säilitamist peeti oluliseks sidemeks kodumaaga. „Need 15 inimest, kes asuvad Marokos, on õnnelikul kombel seni säilitanud kõik eestlastele omased jooned ja on jäänud seni päris tõsieestlasteks. Isegi nende keel on jäänud 15 aasta jooksul puhtaks, hoolimata võõrkeelte mõjudest, milledele nad alluvad,“ sõnas Rudolf Peets 1938. aastal.²²³ Teise maailmasõda järgsetel aastatel Marokosse elama asunud eestlased rõhutasid eesti keele tähendust eriti koduigatsuse leevendamisel. Clara Estorn kirjeldab, kuidas ta sõitis sel põhjusel Marrakechi Peetside juurde, märkides: „Kodumaal elades on raske kujutada ette, millise

²¹⁶ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 246.

²¹⁷ EKM, EKLA, f 401, m 21:32. Rudolf Peetsi kiri Madis Üürikesele, 2. mai 1955.

²¹⁸ Ringvaateid välismaalt. – Välis-Eesti 1940, nr 1, lk 8.

²¹⁹ Ibid, lk 101.

²²⁰ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 596, 223.

²²¹ Ibid, lk 561.

²²² Ibid, lk 559.

²²³ Välis-Eesti kongress, Luhtein, P. Organiseeritud Välis-Eesti: album II, lk 47.

rõõmuga kogu õhtu lobisesin nende daamidega eesti keeles!“²²⁴ Kodumaagatsust aitasid leevendada ka eestikeelne kirjandus ja pagulasajakirjandus, mis olid Maroko eestlastele kättesaadavad.²²⁵ Arved Kungas rajas Casablancas eestikeelse rändraamatukogu, mille kaudu saatis huvilistele raamatuid.²²⁶ Eestikeelset kirjandust leidis nii eestlaste kodudes kui ka Alžeerias võõrleegionäride raamatukogus.²²⁷ Albert Lõokesel oli ka oma Eesti heliplaatide kogu.²²⁸ Kui Lõuna-Aafrika Uniooni eestlased väljendasid segaabielludest ja koduse keele muutumisest tulenevalt muret eesti keele hääbumise pärast, siis Maroko eestlaste puhul seda ei ilmnenu.²²⁹ Hoolimata aastatepikkusest elust võõrkeelses keskkonnas säilis paljudel Maroko eestlastel eesti keele oskus ka siis kui kodune suhtlus toimus mõnes teises keeles. Näiteks oli prantslannaga abiellunud Roland Helsteini emakeel pärast 16 aastat Marokos elamist endiselt „päris laitmata“. ²³⁰ Järgmise põlvkonna keelekasutuse kohta on andmeid napilt, mistõttu ei ole võimalik teha üldistavaid järeldusi laste identiteedi kujunemise kohta. Küll aga näiteks ungarlasega abiellunud Vera Molnari poja kodusteks keelteks püsis eesti ja ungari keel, lisaks mõistis ta väidetavalt saksa, araabia ja prantsuse keelt.²³¹ Vähem nähtavaks jäävad ka need, kelle keeloskus oli nõrk või sootuks puudus, nende seas Boris Oltov²³² ja Ignace Lepp.²³³ Samuti ei saa väita, et kõik Maroko eestlased oleksid väljendanud tugevat igatsust eesti keele või kultuuri järele, kuna kõigi kogukonna liikmete kohta sel teemal teated puuduvad..

²²⁴ Eestlanna abiellub araablasega, lk 8.

²²⁵ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 256.

²²⁶ Konsul R. Peets külaskäigul Rootsis, lk 3.

²²⁷ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 196; Konsapi, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 17–18.

²²⁸ Eesti arst 34 a. araablaste hulgas. – Eesti Hää, 13.09.1963, lk 4.

²²⁹ Juntson R. Eestlased Lõuna-Aafrika Unioonis sõdadevahelisel perioodil, lk 30.

²³⁰ Helstein, R. Eesti koloonia Marokos, lk 7.

²³¹ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 255.

²³² RA, ERA.495.7.3766. Oltov, Boris Nikolai p. 01.12.1917-14.04.1924

²³³ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 250.

4. Maroko eestlaste paigale jäämine ja edasiränne – paigaseosed ja turvaruumi tajumine

Eestlaste otsused Marokosse paigale jääda ja sealt lahkuda sõltusid peamiselt isiklikest teguritest. Rändeotsuste selgitamisel kasutab autor mõistetest turvaruum ja paigaseos. S. Shumakeri, A. Gerald ja J. Conti mõiste „paigaseos“ (*attachement to place*) koondab asumiskeskonnaga seotud afektiivsed tegurid, mis mõjutavad paigale jäämise otsust. Paigaseose tekkimisel on keske tähtsusega isiklikud aspektid – sotsiaalne võrgustik, eneseteostusvõimalused, heaolu ja isiklik vabadus.²³⁴ Jürgenson defineerib turvaruumi kui füüsilist ja vaimset turvatunnet pakkuvat keskkonda ning kaitset ja rahulolu tagavat paika, näiteks kodumaa. Turvaruumi atraktiivsuse kadumine ajendab rändeotsust, mis omakorda sõltub inimese vajadusest ja eluperioodist.²³⁵

Marokosse paigale jääjaid ajendas eelkõige üldine rahuolu eluoludega, mis ei loonud otsest vajadust lahkumiseks. Seda võib tõlgendada tugeva afektiivse sideme kujunemisena seoses uue asumispaigaga. Mitmed eestlased saavutasid tänu töövõimalustele stabiilse elujärje, mis võimaldas majanduslikku sõltumatust ja eneseteostust.²³⁶ Marokos kui uues asumispaigas kujunesid välja uued isiklikud ja sotsiaalsed sidemed, mis tugevdasid paigaseost. Olulist rolli mängis elujärk ning eestlasi Marokosse meelitanud kliimaatilised olud. Rudolf Peets on märkinud: „Inimesed, kes on harjunud hästi sooja kliimaga ja kardavad Eestimaa karme kliimaolusid, kardavad ette võtta pikka reisi, et seal tegevust leida või vanaduse puhul oma päevi lõpetada.“²³⁷ Seda ilmetab maalikunstnik Eduard Lipping, kes jäi 1956. aastal 66-aastaselt töövõimetuks, ent keeldus ettepanekust asuda Prantsusmaale vanadekodusse. Eelistades jääda sobiva kliimaga Marokosse.²³⁸ Need näited toimisid paigaseost tugevdavate teguritena, mis löid keskkonna, mis pakkus turvatunnet ja isiklikku heaolu.

Teise maailmasõja puhkemise järel muutus sõjaajal perioodil Marokosse asunud eestlaste jaoks vabatahtlik paigale jäämine teatud määral sunnitud valikuks. Okupeeritud kodumaale ei olnud võimalik naasta ning valikuvõimalusteks olid Marokosse jäämine või edasiränne teise riiki. Sõja

²³⁴ Jürgenson, A. Vabatahtliku ja sunniviisilise migratsiooni dihhotoomiast, lk 99

²³⁵ Ibid, lk 111–112.

²³⁶ Marokos elab kümme-kond kaasmaalast. – Vaba Eestlane, 17.03.1962, lk 1.

²³⁷ Välis-Eesti kongress, Luhtin, P. Organiseeritud Välis-Eesti: album II, lk 44.

²³⁸ Marokos elab kümme-kond kaasmaalast, lk 1.

ajal Marokos elanud eestlased otsustasid siiski paigale jääda. Rudolf Peets põhjendas kodumaale tagasipöördumise võimatust sõnadega: „Ma ei saa asuda kodumaale, mis on ikestatud venelaste poolt ja kus puudub igasugune inimlik vabadus, sest kogu Eestimaa on muudetud üldiseks vanglaks, muidugi eestlastele.“²³⁹ Senine turvaruumi pakkunud kodumaa oli kaotanud oma füüsilise ja vaimse turvalisuse. Seetõttu kujunes Marokost alternatiivne turvaruum Teise maailmasõja järgsetel aastatel. Põgenikustaatusega eestlased pidid Marokos oma paigaseosed ümber kujundama, looma uue sotsiaalse võrgustiku, leidma töö ja elukoha.

Kui turvaruum kaotab oma atraktiivsuse, nõrgeneb ka paigaseos, milleks võivad olla majanduslikud faktorid.²⁴⁰ Eestlaste lahkumist Marokost ajendas eelkõige elamistingimuste halvenemine. Paik ei taganud enam majanduslikku ja sotsiaalset kindlust. Marokost lahkusid näiteks ärimehed Karl Ast ja Ernst Koik, kelle ettevõtted Marokos edu ei saavutanud.²⁴¹ Paljud eestlased ei tulnud kohalike oludega toime ning olid sunnitud otsima lahkumisvõimalusi. Sageli lahkusid rasketes tingimustes elanud eesti võõrleegionärid.²⁴² Kuigi osa jäid Marokosse püsivamalt prantsuse pensionit teenima.²⁴³ Mitmete eestlaste jaoks osutus nende varasem haridus ja kutseoskus Marokos kasutuks, mis piiras töövõimalusi. Nendel põhjustel lahkus Arvo Taagepera, kes siirdus Kanadasse.²⁴⁴ Süvenenud majanduslikud raskused sundisid paljusid edasi rändama. Paigaseose nõrgenemine suunas eestlasi otsima uut paremate võimalustega elupaika.

Ka sotsiaalsed ja poliitilised faktorid võisid suunata väljarände ehk uue turvaruumi taotlemisele.²⁴⁵ Ulatuslikum eestlaste lahkumine toimus Maroko iseseisvusaastate eel, mil suurenes ebakindlus tuleviku suhtes. Põgenikustaatusega sisserändajate eluolu oli sageli keeruline, mis raskendas kohanemist koloniaalühiskonnas, kus Rein Taagepera sõnul „pole kohta eurooplasele, kes pole Prantsuse kodanik.“²⁴⁶ 1952. aasta järel lahkus suur osa eestlasi Marokost.

²³⁹ EKM, EKLA, f 226, m 86:19. R. Peetsi kiri Bernhard Mäelole kiri 20 sept 1975.

²⁴⁰ Jürgenson, A. Vabatahtliku ja sunniviisilise migratsiooni dihhotoomiast, lk 112.

²⁴¹ Karl Ast lahkus enne sõda juba 1936. aastal. Ernest Koik lahkus perega 1954. aasta järel; Kronberg, J. Karl Asti ja Friedebert Tuglase reisid, lk 58; Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.

²⁴² Konsapi, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 9–11, 31.

²⁴³ Marokos on 30 eestlast, lk 6.

²⁴⁴ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 256–257; 593.

²⁴⁵ Jürgenson, A. Vabatahtliku ja sunniviisilise migratsiooni dihhotoomiast, lk 112.

²⁴⁶ Taagepera, R. Määravad hetked, lk 594.

Lahkumissoovi mõjutasid nii poliitilise olukorra ebakindlus Marokos kui ka laiemad muutused Euroopas, mis muutsid sealset turvaruumi ebastabiilsemaks.²⁴⁷

Mõned eestlased lahkusid alles pärast Maroko iseseisvumist ja uue poliitilise korra kehtestamist. Marokost lahkumine osutus sageli aga sama keeruliseks kui sinna jõudmine. Lubade ja viisade taotlemine oli aeganõudev ning bürokraatlikult raskendatud protsess, mis pidurdas eestlaste edasirännet, eriti Ameerika mandrile. 1958. aastal kirjutas Alfred Lööke: „Küllap ehk mõnigi siia jäänud eestlane oleks parema meelega ka maale selja pööranud ja asunud USA-sse.“²⁴⁸ Nendes oludes pidi eestlased paigale jääma rändetakistuste tõttu, mitte niivõrd paigaseosest. 1956. aastal muutus välismaalaste olukord ebakindlamaks, mida ajendas prantslaste ja teiste eurooplaste lahkumine maalt. Kasvava töötuse tingimustes esines oht, et tööluba ei pikendata või võetakse ära. Muutunud olud ajendasid mitmeid eestlasi otsima uut turvaruumi Euroopas. Nende seas lahkusid püsivalt Prantsusmaale 1972. aastal Artur Peetson ning 1974. aastal Rudolf ja Leonora Peets.²⁴⁹

²⁴⁷ Kaasmaalased Marokos, lk 103.

²⁴⁸ Lööke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjast mesilasfarmeriks Marokos, lk 165.

²⁴⁹ Helstein, R. Eesti koloonia Marokos, lk 7; Taagepera, R. Nora, Ruudi ja Marrakeš. Raamatu käsikiri.

Kokkuvõte

20. sajandi alguses saabusid Marokosse esimesed eestlased ning 1920. aastatel kujunes seal välja eestlaste kogukond, mis püsis protektoraadi aastate lõpuni. Eestlaste väljaränne Marokosse toimus kahes laines, mis erinesid rändemotiividelt. Kahe maailmasõja vahelisel perioodil olid rändeotsused mitmekesised ning neid mõjutasid eeskätt majanduslikud, sotsiaalsed, poliitilised ja isiklikud põhjused. Väljarännet ajendasid majanduslik ebastabiilsus ja poliitilised muutused kodumaal, soov leida sobivamat kliimat tervise parandamiseks, töö- ja eneseteostusvõimalused, sotsiaalse elu ümberkujundamine ning perekondlikud sidemed. Teise maailmasõja järgsel perioodil muutusid rändemotiivid kitsamaks ning domineerivaks said poliitilised ja majanduslikud põhjused, mida mõjutasid ebakindel rahvusvaheline olukord, töökohustused ning isiklikud sidemed. Rändeotsuseid takistasid peamiselt administratiivsed ja isiklikud tegurid, sealhulgas migratsiooniseadustega kehtestatud piirangud, piiratud teadmised väljarände võimalustest, ebapiisav ettevalmistus rändeoludeks (näiteks rahapuudus ja keeleoskus), kohanemine uute keskkonnaoludega ning eelarvamused.

Eestlaste kogukond Marokos oli protektoraadiaastatel väike. Käesoleva töö autor on hinnanud kogukonna suuruseks vaadeldud perioodil 77 isikut, sealhulgas Eesti kodakondsusega muu rahvuse esindajaid. Püsiva eestlaste kogukonna suuruseks võib pidada ligikaudu 10-30 inimest, kes viibisid üheaegselt Marokos. Peamiselt koondusid eestlased linnadesse, eeskätt Casablancasse ja Marrakechi. Kogukonna mitmekesisust kujundasid suuresti tööalased tegevused. Eestlaste seas leidis oskustöölisi, võõrleegionäre, ärimahi, USA lennuväebaasides töötajaid ja teiste elualade esindajaid. Teise maailmasõja järel lisandus ka põgenikustaatus eestlasi. Olulisteks võtmeisikuteks kujunesid üle 30 aasta Marokos elanud arst ja aukonsul Rudolf Peets ning ärimees Artur Peetson, kes toetasid ja abistasid seal viibivaid kaasmaalasi. Nende pikaajaline kohalolek pakkus teistele eestlastele tuge ja eeskuju uue keskkonnaga kohanemisel.

Eestlaste kohanemine Maroko ühiskonnas ei kulgenud raskusteta. Kohanemistingimused varieerusid ning sõltusid eeskätt elu- ja tööoludest, võõrast kultuurikeskkonnast ning kogukonna väiksusest. Elu- ja töötingimusi mõjutasid suurel määral isiklikud tegurid, nagu prantsuse keele oskus ja ettevõtlikkus, samuti majanduslikud asjaolud, sealhulgas palk ja ametikoht. Prantsuse Maroko keele- ja kultuurikeskkond nõudis harjumiseks aega, mis sõltus varasematest kogemustest ja individuaalsetest omadustest. Koloniaalühiskonna struktuur mõjutas samuti märgatavalt

kohanemist. Eestlased kuulusid eurooplaste hulka ning suhtlesid igapäevaselt peamiselt sarnase kultuuriruumi esindajatega, samas kui kontaktid kohalike marokolastega jäid tagasihoidlikumaks ühise keele ja vajaduse puudumise tõttu.

Kogukonna väiksuse tõttu ei kujunenud Maroko eestlastel organiseeritud seltsitegevust. Siiski püsisid eestlaste omavahelised sidemed ning kontaktid kodumaaga. Väiksemates ringkondades tähistati ühiselt tähtpäevi ning korraldati rändraamatukogu, mis olid olulised Eesti identiteedi säilimisel. Suhtlust peeti ka teiste väliseestlastega, eeskätt kirjavahetuste ja pagulasajakirjanduse vahendusel. Kahe maailmasõja vahelisel perioodil püsisid diplomaatilised ja kaubanduslikud sidemed Eestiga. Isiklikud sidemed kodumaaga toimusid kirjavahetuse, külaskäikude ja ajakirjanduse vahendusel. Eesti keel püsis olulise identiteedikandjana, eeskätt kirjanduse lugemise ja omavahelise suhtluse kaudu. Kõige enam aga mõjus Eesti identiteedile kodumaal toimunud sõjaaegsed sündmused, mil ametlik side kodumaaga katkes.

Marokosse ümberasumine tähendas uute paigaseoste kujunemist, mis soodustas kohapeale jäämist. Olemasoleva sotsiaalse võrgustiku, kindla elu- ja töökoha ning suurema isikliku eneseteostusvabaduse tekkimine lõi stabiilse keskkonna. Eestlaste paigaseoseid tugevdasid eeskätt sotsiaalsed ja majanduslikud faktorid: kontaktid teiste eurooplaste ja kaasmaalastega, soodsad kliimaatilised tingimused, elujärje paranemine ning stabiilsed tööolud. Need tegurid kujundasid keskkonna, mis pakku s turvatunnet ja isiklikku heaolu. Paigaseoste nõrgenemine oli seotud peamiselt majanduslike muutustega, nagu elamistingimuste halvenemine, majanduslik ebastabiilsus ja piiratud töövõimalused. Sellised olud vähendasid turvaruumi tunnetust ning ajendasid eestlasi lahkuma või edasi rändama.

Teise maailmasõja järel kujunes Maroko teatud määral alternatiivseks turvaruumiks nii seal juba sõja eel elanud kui ka sinna põgenikena saabunud eestlastele. Kuna väliseestlased ei saanud kodumaale naasta, otsiti uut füüsilist ja vaimset turvatunnet pakkuvat elupaika. Põgenikustaatusega eestlased pidid sihtkohaga looma uued paigaseosed: rajama sotsiaalse võrgustiku, leidma töö ja elukoha. Osa neist asus Marokosse olemasolevate kontaktide kaudu, mis lihtsustas ümberasumist ja kohanemist. Teise maailmasõda järgne turvaruum osutus siiski sageli ajutiseks. Majanduslikele raskustele lisandusid ka sotsiaalsed ja poliitilised tegurid, mis nõrgestasid paigaseoseid ja suunas eestlasi otsima uut stabiilsemat elukeskkonda.

Kohanemisraskused ning ebastabiilne poliitiline olukord Marokos suurendasid ebakindlust, mistõttu lahkus enamik eestlasi Maroko iseseisvumise eel ning väiksem osa vahetult pärast seda.

Käesoleva töö tulemused võimaldavad laiendada edasist uurimissuunda ning käsitleda põhjalikumalt eestlaste positsiooni Prantsuse koloniaalühiskonnas ja nende suhestumist eurooplaste staatusega. Samuti võimaldaks laiem käsitus vaadelda Põhja-Aafrikas viibinud eestlasi tervikuna, hõlmates lisaks Marokole ka Alžeeriat, kus samuti tegutses Eesti aukonsulaat. Selline lähenemine aitaks laiendada Eesti diasporaa uurimist väljaspool tavapäraseid rändepiirkondi.

Kasutatud kirjandus ja allikad

Arhiivimaterjalid

Arolsen Archives

Folder DP1882, names from Kinduriené, Ona to Hugo, 67664778, Arolsen Archives.

Personal file of Koik, Ernest, born on 13.04.1922, born in Paide and of further persons, 79302811, Arolsen Archives.

Personal file of Koik, Ernest, born on 13.04.1922, born in Paide and of further persons, 79302814, Arolsen Archives.

Eesti Kirjandusmuuseumi kultuurilooline arhiiv (EKM EKLA)

F 193 Eesti avalike tegelaste elulugude kogu

F 226 Helmi Mäelo

F 401 Madis Üürikese kogu

Rahvusarhiiv (RA)

ERA.28 Petrogradi Kontroll-Opteerimise Komisjon

ERA.495 Sõjavägede Staap

ERA.957 Välisministeerium

Allikaline perioodika

Adele Lõoke 75. – Vaba Eesti Sõna, 26.07.1979, lk 9.

Eesti arst 34 a. araablaste hulgas. – Eesti Hääl, 13.09.1963, lk 4.

Eestlanna abiellub araablasega. – Esmaspäev, 14.07.1935, lk 8.

Eestlase õnnetu surm Marokos. – Vaba Eestlane, 22.05.1965, lk 3.

Eestlus Lõuna-Aafrikas. – Meie Tee 1957, nr 5–6, lk 106–109.

Helstein, R. Eesti koloonia Marokos. – Vaba Eesti Sõna, 27.05.1965, lk 7.

Johanson, E. Eestlased võõrasteleegionis. – Välis-Eesti Almanak 1934, nr 2, lk 4–6.

Kaasmaalased Marokos. – Meie Tee 1955, nr 7–8, lk 103.

Konsul R. Peets külaskäigul Rootsis. – Meie Elu, 29.09.1954, lk 3.

Kuidas Eduard Viiralt töötab Marokos. – Päevaleht, 21.01.1939, lk 8.

Kulkoff, A. Mustale Mandrile. – Huvitav Žurnaal, suvi 1936, lk 37–40.

Lõoke, A. [rändur Marokost] Sardiinipüüdjast mesilasfarmeriks Marokos. – Meie Tee 1958, nr 11-12, lk 163-165.

Marokos elab kümme-kond kaasmaalast. – Vaba Eestlane, 17.03.1962, lk 1.

Marokos on 30 eestlast. – Meie Elu, 09.06.1954, lk 6.

Meikup-Meigo, A. Eestlaste seltsielust. – Meie Tee 1956, nr 5–6, lk 65.

Otsitakse Johannes, Kustase p. Simeid. – Välis-Eesti Almanak 1933, nr 3, lk 18.

Peets, N. Kristlanna Mauride maal: ühe abielu viimane vaatus. – Uus Eesti, 06.03.1939.

Peets, N. Naisevõtmise mured. – Uus Eesti, 01.02.1939.

Peets, N. Seitsmes Naine – peatükk ühe araablanna elust I-VIII. – Vaba Maa, 20.02–03.03.1932.

Peets, R. 80 eestlast võõrasteleegionis. – Rahvaleht, 30.07.1938, lk 7.

Peets, R. Eestlaste asumise ja kaubanduslike suhete loomise võimalustest Marokos. – Välis-Eesti Almanak 1933, nr 1, lk 12–14.

Peets, R. Elu Põhja-Aafrikas ja sealsed eestlased. – Välis-Eesti Almanak 1932, nr 9, lk 5–6.

Peets, R. Elutingimused Marokos. – Välis-Eesti Almanak 1932, nr 10, lk 14–15.

Peets, R. Kuidas ei tohiks alustada eestlane teekonda võõrsile asumiseks. – Välis-Eesti Almanak 1934, nr 2, lk 2–3

Peets, R. Kuidas tulid Eesti kaubad Marokosse. – Välis-Eesti Almanak 1934, nr 6, lk 1–4.

Ringvaateid välismaalt. – Välis-Eesti 1940, nr 1, lk 8.

Rumor, Karl. Kiirkirjad reisilt. – Päevaleht, 30.06.1912, lk 5.

Saarsen, K. Rõõmsas eesti-ameerika perekonnas Pasadenas. – Eesti Päevaleht, 07.03.1973, lk 4.

Tennismeister ja naiste lemmik kohtu all. – Päevaleht, 30.08.1932, lk 4.

Tervitusi kuumast Aafrikast. – Vaba Eesti Sõna, 08.03.1952, lk 6.

V. H. 25 aastat araablastega. – Stockholm-Tidningen Eestlastele, 11.09.1954, lk 5.

W. J. Eestlased Marokkos: Eesti aukonsulaadi avamine Marrakechis. – Päevaleht, 22.02.1933, lk 6.

Veel Välis-Eesti päeva pühitsemisi. – Valis-Eesti Almanak 1935, nr 1, lk 20.

Rein Taagepera isiklikud materjalid

Taagepera, R. Nora, Ruudi ja Marrakeš. Raamatu käsikiri. [viimati muudetud 08.2025].

Memuaarid

Taagepera, R. Määravad hetked: mälestusi aastani 1960. Tartu: Ilmamaa, 2012.

Intervjuu

Intervjuu Rein Taageperaga 03.05.2024

Kirjandus

Alekand K., Asmer, K. Eduard Wiiralti kunstireisid. Postkaardid aastatest 1922–44. Tallinn: Go Group, 2025.

Eickelamn, D. Morocco: Society and cultures. – New Encyclopedia of Africa. Volume 3. Middleton, J. (peatoim.) Detroit: Gale, Cengage Learning, 2008, lk 595–598.

Eickelman, D. Morocco: History and politics. – New Encyclopedia of Africa. Volume 3. Middleton, J. (peatoim.) Detroit: Gale, Cengage Learning, 2008, lk 598–600.

Hiiemaa, K. Eestlaste etnilisest mälust Lõuna-Aafrika näite põhjal. – Kultuur ja mälu: konverentsi materjale. Tartu: Tartu Ülikool, 2001, lk 162–172.

Hunter, R. F. Promoting Empire: The Hachette Tourist in French Morocco 1919–36. – Middle Eastern Studies 2007, nr 4 (43), lk 579–591.

Jürgenson A. Vabatahtliku ja sunniviisilise migratsiooni dihhotoomiast migratsiooni makro- ning mikroteooriate taustal. – Acta Historica Tallinnensia 2008, nr 13, lk 92–117.

Jürgenson, A. Ladina rahva seas: Argentina ja sealsed eestlased. Tallinn: Argo, 2011.

Jürgenson, A. Vabatahtlikud Immigrandid versus pagulased. Vastuoludest eestlaskonnas seas Argentinas pärast II maailmasõda. – Acta Historica Tallinnensia 2011, nr 17, lk 124–139.

Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika 1900–1918 ning kontaktid Eestiga. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.

Klaassen, O.-M. Aasia ja Aafrika, 1918–1945 ning kontaktid Eestiga. II. Tartu: Tartu Ülikool, 1990.

Klaassen, O.-M. Eesti ja Maroko. – Kleio Ajaloo ajakiri 1992, nr. 5/6, lk 45–48.

Kronberg, J. Karl Asti ja Friedebert Tuglase reisid. Sõpradelt teateid rännuteedelt 1905–1950. Tartu, Tallinn: Go Group, 2017.

Kronberg, J. Maroko-ihalus. – Tuna 2006, nr 2, lk 123–133.

Kulu, H. Eestlased maailmas: ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.

Kumer-Haukanõmm, K. Teise maailmasõja aegne eestlaste sundmigratsioon läände. – Acta Historica Tallinnensia 2011, nr 17, lk 95–109.

- Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.
- Lee, S. E. A Theory of Migration. – Demography 1966, nr 1 (3), lk 47-57.
- Maghraoui, D. Revisiting the Colonial Past in Morocco. Oxford: Taylor & Francis Group, 2013.
- Miller, G. S. A History of Modern Morocco. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Osman, A. Le Sahara Occidental, mythes et réalités. – Studia Diplomatica 1980, nr 1/2 (33), lk 189–216.
- Pajur, A. Suur kriis. – Eesti Ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Vahtre, S. (peatoim.), Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 81–91.
- Peets, L. Maroko taeva all. Peets, R. (eessõna), Taagepera, R (järelsõna), Tallinn : Olion, 1997.
- Raag, R. Eestlane väljaspool Eestit. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1999.
- Salo, V. John Robert Lepp. – Eesti Kirjanike leksikon. Kruus, O, Puhvel, H. (koost.) Tallinn : Eesti Raamat, 2000, lk 285.
- Tallinna sadamast väljaläinud laewad oktoobri kuul 1923. – Eesti Statistika kuukiri. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo 1923, nr 21, lk 24.
- Valge, J. Eesti või eksport majanduskriisi aastail (1930–1933). – ENSV Akadeemia toimetised 1989, nr 2, lk 141–155.
- Välis-Eesti kongress, Luhtein, P. Organiseeritud Välis-Eesti: album II. Tildo, B (toim). Tallinn: Vaba Maa, 1939.
- Välis-Eesti kongress. Organiseeritud Välis-Eesti: album I. Riisna, E. (toim.). Tallinn: Vaba Maa, 1934.
- Wyrzten, J. Making Morocco: Colonial Intervention and the Politics of Identity. Ithaka: Cornell University Press, 2016.
- Yacono, X. Histoire de la colonisation française. Paris: Presses universitaires de France, 1994.

Yacono, X. Les étapes de la décolonisation française. Paris: Presses Universitaires de France, 1994.

Käsitkirjalised uurimused

Juntson R. Eestlased Lõuna-Aafrika Unioonis sõdadevahelisel perioodil. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2021.

Jürgenson, A. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, 2003.

Jürisson, S. Eestlased Brasiilias: ränne ja kohanemine. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2012.

Klaassen, O.-M. Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas [1]. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.

Klaassen, O.-M. Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas [2]. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.

Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis kahe maailmasõja vahelisel perioodil. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2018.

Paurson, R. Rudolf Peets – Eesti aukonsul Marokos. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2000.

Saar, P. Karl Ast ja tema tegevus Marokos aastatel 1934–35. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 1999.

Elektroonilised materjalid:

Stewart, A. Former Latvian president and Montreal professor on Putin: He's a narcissist and a psychopath. Global News, 11.03.2022. <https://globalnews.ca/news/8673073/vaira-vike-freiberga-latvia-ukraine-putin/> [Viimati vaadatud 13.05.2026]

Summary

Estonians in the French Protectorate of Morocco from 1923 to 1956

In 1912, Morocco became a French protectorate and remained under French control until its independence in 1956. This period witnessed significant migration of European tourists and settlers to Morocco, including a small number of Estonians. The first Estonian settled in Morocco in 1923, after which additional Estonian migrants arrived in the French protectorate.

Estonian emigration to Morocco occurred in two distinct waves, which differed primarily in their motives for migration. During the interwar period, migration decisions were influenced by economic, social, political and personal factors. Emigration was driven by economic instability and political changes in Estonia, alongside a more favorable climate for health, employment opportunities, family ties and a desire for social change. After the Second World War, the motives for migration became more narrowly defined, focusing on political and economic reasons. These were shaped by the uncertain international situation, work obligations and personal ties. Migration decisions were mainly hindered by various personal and administrative factors, including restrictions imposed by migration laws, insufficient language skills, financial constraints, limited knowledge and social prejudices about Morocco.

Throughout the protectorate period, the Estonian community in Morocco remained small, with an estimated total of 77 individuals residing in the country between 1923 and 1956. At any given time, the permanent Estonian population likely numbered between 10–30 people, primarily settling in cities, mainly Casablanca and Marrakech. The diversity of the community was largely shaped by work-related activities, including skilled workers, men who joined the French Foreign Legion, businessmen, employees at U.S. Air Force bases, and individuals from various other professions. After the Second World War, Estonians with refugee status joined the community. Rudolf Peets, doctor and Estonia honorary consul in Morocco (1932–1940), and businessman Artur Peetson were notable figures in the community. Their long-term presence provided support and assistance to fellow Estonians in adapting to the new environment during that period.

The conditions of adaptation largely depended on living and working environments. Personal factors, such as proficiency in French and entrepreneurship skills, alongside economic circumstances, such as salary and occupation, played an important role. Adjusting to the linguistic

and cultural environment of French Morocco depended on migrants' previous experiences and individual characteristics. Additionally, the structure of colonial society impacted adaptation, as Estonians were classified among Europeans and interacted mainly with individuals from similar cultural backgrounds. Contacts with local Moroccans remained limited due to language barriers and social divisions.

Due to the community's small size, Estonians in Morocco did not establish an organized Estonian association. Nevertheless, they maintained connections with one another and, prior to 1940, with their homeland. National anniversaries were celebrated in smaller gatherings, and a traveling library was organized, both contributing to the preservation of Estonian identity. Personal ties with the homeland took place through correspondence, visits, and the press. Wartime events in Estonia severed official ties with the homeland, including diplomatic and commercial relations, profoundly impacting the preservation and transformation of Estonian identity abroad. Communication with other Estonians abroad was maintained, primarily through correspondence and the exile press. The Estonian language served as an important carrier of identity, supported by Estonian literature and mutual communication.

Migration to Morocco facilitated the formation of new local attachments that encouraged long-term stays. The development of social networks, secure living and working conditions plus greater personal freedom fostered a stable environment. Estonians' attachment to their new surroundings was strengthened by social and economic factors, including interactions with other Europeans and Estonians, favorable climate conditions, improved living standards, and stable working opportunities. In reverse, weakening attachment to place was linked to economic changes, such as deteriorating living conditions, economic instability, and limited job prospects. These circumstances diminished the sense of security and prompted Estonians to seek opportunities elsewhere.

After the Second World War, Morocco served to some extent as an alternative place of refuge for both Estonians who had lived there before the war and newly arrived refugees. As return to Soviet-occupied Estonia was not possible, many sought a new place of residence that could provide both physical and internal security. In order to settle, refugees had to build new local ties by forming social networks and securing employment and housing. For some, pre-existing contacts in Morocco eased this process and facilitated adaptation. However, this post-war refuge often proved

to be temporary. Economic difficulties, along with shifting social and political conditions, gradually weakened people's sense of attachment to place and encouraged further migration in search of greater stability. Difficulties in adaptation, combined with increasing political uncertainty in Morocco, led most Estonians to leave before Morocco's independence, while a smaller number departed shortly after.

Lisad

Tabel 1. Eesti päritolu isikud Prantsuse Marokos protektoraadi aastatel

Nimi	Teadaolevad Marokos viibimise aastad, elukoht	Lisainformatsioon (tegevusala, ümberasumise põhjus ja muu)	Allikad.
Esimese ja Teise maailmasõja vahel Marokosse asunud:			
August Trell	1923–1933?	Insener, asus tervislikel põhjustel.	Kleio 1992, nr. 5/6, lk 47; Päewaleht, 22.02.1933, lk 6.
R. Margaus	1925–1927	Võõrleegionär, otsis tööd ning prantslased meelitasid ta võõrleegionisse.	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 22–24.
Eduard Lipping	1928?–1967, Marrakech, Ben Guérir	Eesti kodakondsusesse opteeritud. Arst, tegutses Marokos kunstnikuna.	ERA.28.2.8835; Meie Elu 30.09.1965, lk 10.
Oskar Fest/Fehst ja abikaasaga	1928?–1972, Marrakech	Eesti kodanikud, baltisakslane ja šveitslanna. Fest oli ärimees, asutas kanalisatsioonitehnika ettevõtte. 1972. aastal läks Prantsusmaale	Päewaleht, 22.02.1933, lk 6; Eesti Hääl, 13.07.1963, lk 4 jt.
Artur Peetson	1928–1972?, Casablanca	Ärimees, tegeles kinnisvara, elektritarvete ja Kawe kommide müügiga. Asus ilmselt poliitilistel põhjustel. Abielus prantslannaga,	Kleio 1992, nr. 5/6, lk 47; Meie Tee 1958, nr 11-12, lk 165; Meie Elu 30.09.1965, lk 10 jt.

		sai prantsuse kodakondsuse. Elas 1960. aastatel vaheldumisi Marokos ja Prantsusmaal. 1972. aastal asus püsivalt Prantsusmaale elama.	
Rudolf Peets	1929–1974, Marrakech	Arst ja Eesti aukonsul Marokos (1932–1940), asus tervislikel põhjustel. 1974. aastal asus Prantsusmaale abikaasaga	Välis-Eesti Almanak, nr 9, 1932, lk 5–6; Peets, L. Maroko taeva all jt.
Leonora Peets	1929–1974, Marrakech	Kirjanik, Rudolf Peetsi abikaasa.	Välis-Eesti Almanak, nr 9, 1932, lk 5–6; Peets, L. Maroko taeva all jt.
Boris Oltov/Oltow	1929–1931?, Casablanca	Eesti kodakondsusesse opteeritud. Pärnust. Ärimees, turustas Eesti kaupa.	Kleio 1992, nr. 5/6, lk 47; Välis-Eesti Almanak 1932, nr 9, lk 5; ERA.495.7.3766 jt.
Proua Jovlev/Jovlen lastega	1930 sügis– 1934?, Marrakech	Õmbleja, pärit Narva-Jõesuust.	Välis-Eesti Almanak, nr 1, 1935, lk 20; Välis-Eesti Almanak 1932, nr 9, lk 5.
saarlane	1930 sügis, Marrakech	Teenis mudalaeval masinistina. Tal oli vaid eestikeelne isikutunnistus.	Välis-Eesti Almanak 1932, nr 9, lk 5.
Eduard Mäll	1930?–1935?	Võõrleegionär	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 17–18.
Leopold Rudolf Bette	1930?–1935?	Võõrleegionär. Asus võõrleegionisse vabastusena	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 19–21.

		vanglakaristusest Prantsusmaal	
W. Jallajas perega	1931?, Casablanca	Tallinnast, mööbliäris joonestaja, asus tervislikel põhjustel	Välis-Eesti Almanak 1932, nr 9, lk 5.
Helmi Wöhrel-Weisserik	1931?–1949	Tallinnast, abielus prantslasega, kes esindas Saksa ja Prantsuse vabrikuid. Suri Marokos.	Välis-Eesti Almanak 1932, nr 9, lk 5; Meie Tee 1958, nr 11-12, lk 165.
Irmgard Gouskoff (s. Meyer)	1932, Rabat	Tallinnast, kosmeetik. Abiellus venelasega, kes asus Marokosse tööle.	Kleio 1992, nr. 5/6, lk 47; Esmaspäev, 14.07.1935, lk 8.
Johannes Kustavi poeg Sime	1932 mai, Casablanca	Meremees, kuulutatud kadunuks.	Välis-Eesti Almanak 1933, nr 3, lk 18.
Clara Estorn	1932–1935?, Rabat	Tallinnast, läks Marokosse lapsehoidjaks. Valdas mitmeid keeli. Kavatses abielluda marokolasega.	Esmaspäev, 14.07.1935, lk 8.
J. Veneman	1933?, Marrakech	Õigusteadlane, jurist. Viibis 24.02.1933 Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamisel aukonsulaadis. „Nooremaiks Marrakeschi eesti soost kodanik“	Päewaleht, 22.02.1933, lk 6; Organiseeritud Välis-Eesti: album I 1934, lk 123.
Oskar Reitel	1933?	Võõrleegionär	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 14; Välis-Eesti Almanak 1933, nr 1, lk 13.

Aleksander Väli	1933?	Võõrleegionär	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 14; Välis-Eesti Almanak 1933, nr 1, lk 13.
Ernst Johanson	1933?	Võõrleegionär	Välis-Eesti Almanak 1934, nr 2, lk 4–6.
Helmi Kiechel (s. Peets)	1934–1959, Marrakech, lennuväebaasis Marrakechi lähistel.	Asus Marokosse poolvenna Rudolf Peetsi jälgedes. Abielus hiljem prantsuse seersandiga, kes töötas Prantsuse lennuväebaasis. Lahkusid 1959. aastal Prantsusmaale.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 179, 565.
Karl Ast	1935–1936, Casablanca	Asus Marokosse ärimehena majanduslikel ja poliitilistel põhjustel. Turustas Marokos Eesti kaupa.	Saar, P. Karl Ast ja tema tegevus Marokos aastatel 1934–35, 1999. Välis-Eesti Almanak 1934, nr 6, lk 1–4; Kleio 1992, nr. 5/6, lk 47 jt.
Lembit Krikmann	1935–1936, Marrakech	Võõrleegionär, „leegion on koht, kuhu inimene saab kaduda.“	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 19–20; Vaba Maa. 14.07.1937, lk 4.
Nikolai Juuro	1937, Casablanca, Marrakech	Meremees, keda tabas ootamatu vigastus, mille tõttu viibis ta seal mõned kuud. Edasi suundus Ameerikasse, kust ta oli saabunud.	Taagepera, R. Nora, Ruudi ja Marrakeš. Raamatu käsikiri, lk 117.
Asta Wachtmeister	1937?	Tervislikel põhjustel	Taagepera, R. Nora, Ruudi ja Marrakeš. Raamatu käsikiri, lk 102.
Alfred Suik	1937?	Endine võõrleegionär, kirjandusteadlane	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 14; Klaassen,

			Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918 – 1940 [1], lk 104.
Eduard Wiiralt	1938–1939, Marrakech	Kunstnik ja graafik, asus Marokosse õppereisile.	Päewaleht, 21.01.1939, lk 8; Kleio 1992, nr. 5/6, lk 47; Alekand K., Asmer, K. Eduard Wiiralti kunstireisid. Postkaardid aastatest 1922–44. Tallinn: Go Group, 2025 jt.
Noormees Ankur	1939, Marrakech	Asus Marokosse tervislikel põhjustel. Suri Marokos. Jättis pärast surma hulga eesti raamatuid Rudolf ja Leonora Peetsile.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 256.
V. Kõönberg	1939	Tallinnast, asus tervislikel põhjustel	Välis-Eesti 1940, nr 1, lk 8.
Liisi Woehrel	„enne sõda“, Casablanca	Abielus prantslasega.	Taagepera, R. Nora, Ruudi ja Marrakeš. Raamatu käsikiri, lk 80.
Artur Haar	1952?–1958?, Casablanca	Endine võõrleegionär, jäi Marokosse pensionile.	Määravad hetked, lk 255; Meie Elu, 09.06.1954, lk 6; Meie Tee 1958, nr 11-12, lk 164.
Johan Dollar		Marokos teenistust leidnud tennisetreener, Eestis süüdistatud rahavarguses ning mõisteti 1,5 aastaks vangi.	Kleio 1992, nr 5/6, lk 47; Päewaleht, 30.08.1932, lk 4.
Heinrich Holts		Võõrleegionär	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 11.

Oskar Kanarbik		Võõrleegionär	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 12.
Lest		Võõrleegionär	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 12.
Palder		Võõrleegionär, suri Marokos	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 13.
Piht		Võõrleegionär	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 13.
Renno		Võõrleegionär, suri Marokos	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 14.
A. Savi		Võõrleegionär, suri Marokos	Konsap, K. Eestlased Prantsuse Võõrleegionis, lk 14.
Teise maailmasõja ajal ja järel Marokosse asunud:			
Härta Hermeliin	„Sõja alguses“–1948 Tanger, Marrakech	Saabus Eestist paadiga Tangeri, jäi sinna kauemaks, sest oli dokumendid ära kaotanud. Edasi siirdus Pariisi.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 192.
Annie Kiechel, Eveline Kiechel, Marie-Claude Kiechel, Sylvie Kiechel	1944–1959, 1947–1959, 1952–1959, 1953–1959, Marrakech	Helmi Kiecheli tütre, sündinud Marokos. 1959. aastal lahkusid Prantsusmaale.	Taagepera, R. Nora, Ruudi ja Marrakeš. Raamatu käsikiri, lk 109–110.
Karl Taagepera, Elfriede Taagepera (s. Erbak)	1947–1956, Marrakech	Tulid lastega (Arvo, Rein) ja Karli emaga (Miina) Saksamaalt USA tsoonist DP-laagris Marokosse, kus viibisid ees sugulased Peetsid. Karl oli loomaarst,	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 513–516, 533–537; Meie Elu, 09.06.1954, lk 6 jt.

		Marokos tegeles põllumajandusega. 1956. aastal asus Kanadasse.	
Arvo Taagepera	1947–1951, Marrakech	Proovis Marokos eri tööalasid (töötas põllumajanduses, autoparandustöökojas). 1951. aasta detsembris lahkus Kanadasse.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 591–595; Meie Elu, 09.06.1954, lk 6 jt.
Rein Taagepera	1947–1954, Marrakech, Rabat	Käis Marrakechis Prantsuse koolis ning Rabatis ülikoolis (mõned kuud). 1954. aastal lahkus Kanadasse.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 175–271 jt.
Miina Taagepera (s. Antik)	1947–1956, Marrakech	1956. aastal asus Lõuna-Prantsusmaale hooldekodusse.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 563;
Ignace Lepp (s. John Robert Lepp)	1949–1955	Eesti päritolu prantsuse kirjanik, marksistlik aktivist ja hiljem katoliku preester. Asus Marokosse „Maroc Monde“ peatoimetaana.	Eesti Kirjanike leksikon, 2000, lk 285; Taagepera, R. Määravad hetked, lk 250–251.
Roland Helstein	1949–1965, USA lennuväebaasis, Casablanca	Asus 17-aastaselt Marokosse Saksamaalt, Memmingeni DP-laagrist. Töötas esialgu USA lennuväebaasis ning hiljem USA firmas joonestajana jt tehnilistel aladel. Abielus	Vaba Eesti Sõna, 27.05.1965, lk 7.

		prantslannaga. 1965. aastal emigreerus USAsse.	
Ernst Koik, Maimu Koik, Heiki Koik	1949–1954?, Marrakech, Casablanca	Tulid Saksamaalt DP- laagrist. Asusid Marokosse tervislikel põhjustel. Ernst oli elektrik ning rajas Marokosse oma raadiopoe, mis edu ei saavutanud. Lahkusid tagasi Saksamaale.	Meie Elu, 09.06.1954, lk 6; Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254–256; Personal file of Koik, Ernest, born on 13.04.1922, born in Paide and of further persons, 79302811, 79302814. Arolsen Archives.
Albert Lõoke, Adele Lõoke	1951 sügis–1965?, Agadir, Magadar, Casablanca, Rabati lähistel	Saabusid „saatuse määramisel“ purjekaga Rootsist Marokosse. Agadiris ja Magadaris tegeles Albert Lõoke sardiinipüügiga. Seejärel elasid Casablancas Artur Peetsoni juures, kus hakkasid mesilasi pidama. Viimaks asusid Rabati lähistele, kus pidasid mesilas- ja kanafarmi. Hiljem läksid Hispaaniasse.	Vaba Eesti Sõna, 27.05.1965, lk 7; Vaba Eesti Sõna, 26.07.1979, lk 9; Meie Tee 1958, nr 11-12, lk 163– 1965.
Justus Kingisepp	1952?–1958/1959, Casablanca,	Tuli Saksamaalt Lindau DP-laagrist Marokosse. Töötas USA lennuväljabaasis	Meie Tee 1958, nr 11-12, lk 165; Vaba Eestlane 22.05.1965; Folder DP1882, names from Kinduriené, Ona to Hugo, 67664778, Arolsen Archives.

		puussepana. Suri Marokos.	
Herbert Kingisepp	1952?–1965, Rabat, Casablanca,	Justus Kingiseppa poeg, Tuli Saksamaalt Lindau DP-laagrist Marokosse. Töötas USA lennuväebaasis puussepana, hiljem Lõokeste mesilas- ja kanafarmis. Suri Marokos 1965. aastal	Meie Tee 1958, nr 11-12, lk 165; Vaba Eestlane 22.05.1965.
Vera Molnar, Mihhail Molnar	1952?, Agadir	Vera Molnar oli abielus Ungari inseneriga. Väidetavalt mõistis nende poeg Mihhail viit keelt.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 255.
Ouja (enne Oja)	1952?	Saabus Ameerika Ühendriikidest. Töötas Maroko USA lennuväeväebaasis.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 255.
Valentin Parks (enne Põrk)	1952?	Saabus Ameerika Ühendriikidest. Töötas Maroko USA lennuväeväebaasis.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 255.
Ida Veisserik	1952?–1958?, Casablanca, Rabat	Ilmselt Helmi Wöhrel-Weisseriku ema. Elas Casablancas, hiljem Lõokeste juures.	Meie Tee 1958, nr 11–12, lk 165; Taagepera, R. Määravad hetked, lk 255.
Arved Küngas	1952?–1954?, Casablanca	Töötas Artur Peetsoni juures ning korraldas Maroko eestlastele rändraamatukogu	Meie Elu, 09.06.1954, lk 6; Meie Elu, 29.09.1954, lk 3; Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.

Jaan Roopalu (s. Rotmeister), Ella Mendiela (s. Rotmeister)	1952?–1954?, Casablanca	Õde ja vend Saaremaalt. Tulid Inglismaalt Marokosse.	Vaba Eesti Sõna, 08.03.1952, lk 6. Meie Elu, 09.06.1954, lk 6; Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.
Miralda Larsson	1952?–1955? Casablanca	Oli Rootsis abielus rootslasega. Marokos abiellus ameeriklasega. Asus USAsse.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.
Marokosse asumise periood teadmata:			
Ada Haav	1952?, Casablanca		Vaba Eesti Sõna, 08.03.1952, lk 6; Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.
Eestlanna Marina	Enne 1952?, Rabat	Abielus hispaanlasega M. T. de Gomez Acebo, kes oli olnud Hispaania konsul Marokos.	Taagepera, R. Määravad hetked, lk 255–256.
Albert Esva	1952?–1965?, Erfoud	Ehitusinsener	Vaba Eesti Sõna, 27.05.1965, lk 7; Taagepera, R. Määravad hetked, lk 255.
Oskar Kutsar	1952?, Casablanca	Põllumees	Vaba Eesti Sõna, 08.03.1952, lk 6; Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.
Elfriede Wehlmann	1952?, Casablanca		Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.
Sergei Matvejev, Klaudia Matvejev, Militsa Matvejev	1952?, Casablanca	Militsa oli Sergei ja Klaudia tütar.	Vaba Eesti Sõna, 08.03.1952, lk 6; Taagepera, R. Määravad hetked, lk 254.
Jäävad väljaspool uuritud perioodi (ei kuulu kogukonna arvu sekka):			
Viivi Lill- Azevedo, tema	1958?–1959, Casablanca	Proviisor Julius Lille tütar Viivi Lill-Azevedo tuli	Meie Tee 1958, nr 11–12, lk 165; Eesti Päevaleht, 07.03.1973, lk 4.

kaks tütart ning tema ema Linda Lill.		koos ema Linda ja kahe tütrega Saksamaalt DP-laagrist Marokosse. Ta oli abielus ameeriklasega, kes asus Marokosse tööle. Tema abikaasa tegeles Marokos hobina bokseri tõukoorte treenimisega. 1959. aastal asusid Ameerika Ühendriikidesse.	
Endine maalikunstnik	1958?	Pariisis kunstiakadeemias ühes Eduard Wiiraltiga õppinud maalikunstnik. Marokos töötas mehaanikuna	Meie Tee 1958, nr 11–12, lk 165.
Saar	1965?, Rabat		Vaba Eesti Sõna, 27.05.1965, lk 7.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Sarah Bouirabdane,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Eestlased Prantsuse Maroko protektoraadis aastatel 1923 – 1956“, mille juhendajad on Karin Veski ja Rein Taagepera reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Sarah Bouirabdane

18.05.2026